tijdschrift voor geestelijk werk

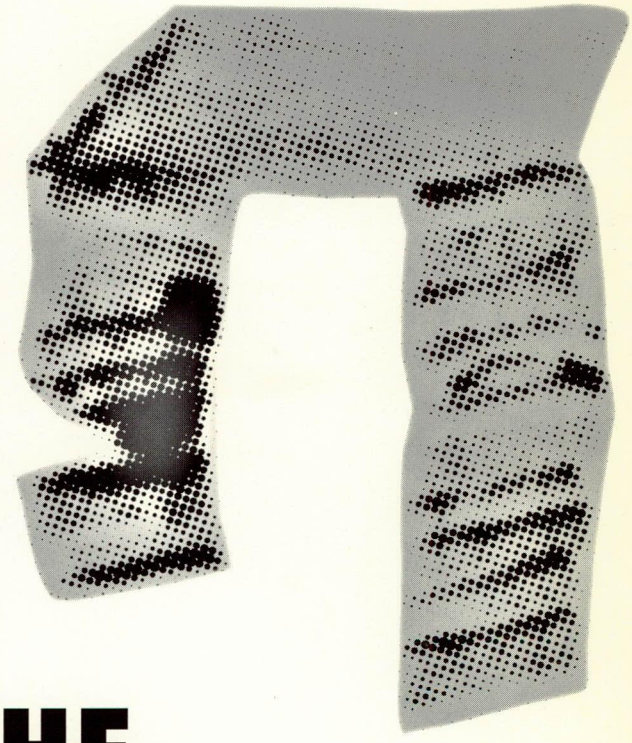

PRAKTISCHE HUMANISTIEK

inhoud

Spiritualiteit als leidraad bij het raadswerk

De klacht als klop op de deur

Een avontuur in de wereld

15

maart 1995

Inhoud

3 Redactioneel

4 Met hart en ziel
Spiritualiteit als leidraad bij het raadswerk
Marijn ten Holt

12 De klacht als klop op de deur
Jan Huib Varekamp

19 Een avontuur in de wereld
Wijbe Wieringa

26 Over liefde en verliefdheid
Grietje Santing

29 Alledaagse geestelijke verzorging: een gat in de markt?
Verslag van een symposium
Jan van Eupen

35 Professioneel geestelijk werk: nu of nooit?
Verslag van een studiedag
Ina van Zanten

42 Nieuwsbrief

44 Recensies

50 Signalementen

Colofon

Praktische Humanistiek is een uitgave van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek en richt zich tot allen die professioneel bij het humanistisch geestelijk werk betrokken zijn. Het redactionele beleid is gericht op de verdere ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch geestelijk werk in het bijzonder en de geestelijke verzorging in het algemeen.

REDACTIE
Ellis Blom, drs Frank Brinkhuis (secretaris), drs Ina Brouwer, drs Rob Buitenweg (voorzitter), Jan van Eupen, drs Alphons Nederkoorn, Gerard Snels en drs Ina van Zanten.

MEDEWERKERS
Drs Brecht Molenaar en drs Leo van Acht.

REDACTIEADRES
Postbus 470, 3500 AL Utrecht. Telefoon: 030-390100/181.

ADMINISTRATIE
Ellis Blom, Kempenland 8, 5171 HC Kaatsheuvel. Telefoon: 04167-74884.

MEDEWERKERS AAN DIT NUMMER
Marijn ten Holt, Grietje Santing, Jan Huib Varekamp en Wijbe Wieringa.

VERSCHIJNING
4 keer per jaar. Abonnementen lopen in principe van september tot september.

ABONNEMENTEN
Men abonneert zich door de gekozen abonnementsprijs over te maken op giro 6240747 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Kaatsheuvel. Als u een nota wenst te ontvangen, schrijft u naar de administratie en wacht met betalen. Gewoon abonnement *f* 55,–. Steunabonnement *f* 85,–. Studentenabonnement (alle universiteiten en hogescholen) *f* 40,–. Instellingstarief *f* 79,50. Losse gewone nummers *f* 15,50 (incl. porto). Losse themanummers *f* 19,90 (incl. porto) Voor België: gewoon abonnement Bfr 1100. Steunabonnement Bfr 1650. Overmaken op ASLK nummer 001-1779116-18 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Brand Whitloklaan 50, 1200 Brussel.

TEKSTBIJDRAGEN
Ieder die zich professioneel met humanistisch raadswerk en geestelijke verzorging bezighoudt, alsmede ieder die een bijdrage wil leveren aan de theoretische en/of praktische verdieping en ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk, wordt uitgenodigd beschouwende artikelen, opiniërende stukken of reflexies over ervaringen aan te leveren. U kunt hiertoe contact opnemen met de redactie.

AUTEURSRECHTEN
Het copyright van de artikelen berust bij de auteurs. Zonder hun schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet vermenigvuldigd en openbaar gemaakt worden. Informatie uit de Nieuwsbrief mag met bronvermelding overgenomen worden.

Omslagillustratie: Ina Brouwer.
Zetwerk: Athmer | SKP, Utrecht.
Druk: Thieme, Zutphen.

ISSN 0926-5228
NUGI 612/758

Redactioneel

Marijn ten Holt verkent in het eerste artikel in dit nummer van *Praktische Humanistiek* de relatie tussen spiritualiteit en de mogelijkheid van raad bij begeleiding van levensproblemen. Zij tracht de spirituele dimensie in de begeldingssituatie onder woorden te brengen vertrekkend vanuit een omschrijving van wat spiritualiteit voor haar zelf is.
Tijdens de laatste ontmoetingsdag voor humanistisch raadslieden, in november, hield dr Jan Huib Varekamp een inleiding tegen de achtergrond van de vraag 'hoe ga ik om met zingevingsvraagstukken waarmee patiënten bij me komen?', en de vraag 'hoe herken ik zingevingsvraagstukken?'. Op verzoek van de redactie heeft hij zijn verhaal op schrift gesteld.
Voorts een verhaal van Wijbe Wieringa over peuters en makelaars en een korte lezing van Grietje Santing, die zij in maart 1994 heeft gehouden ter gelegenheid van haar afscheid als humanistisch raadsvrouw bij Justitie.
Jan van Eupen bezocht het symposium 'Geestelijke verzorging: elke dag voor iedereen' en Ina van Zanten ging naar de studiedag 'Professioneel geestelijk werk: nu of nooit?'. Beiden doen verslag.

Rest ons te melden dat de rubriek 'Boeken en tijdschriften' vanaf dit nummer als 'Signalementen' door het leven zal gaan. De laatste term dekt de lading namelijk beter dan de eerste. De rubriek 'Berichten en adressen' komt te vervallen. Relevante berichten zullen voortaan worden opgenomen in de 'Nieuwsbrief'.

De redactie

Rectificatie

In nummer 14 (december 1994) van *Praktische Humanistiek* zijn in het artikel 'Pionieren bij de politie' van Tini Spikman-Smit, als gevolg van een onzorgvuldigheid van de redactie twee passages niet juist afgedrukt.

1 Pagina 27, 11e regel van onder: "...door het luisteren naar *jou*, heb je mij aan het denken gezet." Dit moet zijn: "...door het luisteren naar *mij*, heb je mij aan het denken gezet."

2 Pagina 28, 19e-17e regel van onder: "...in het, altijd pas na toestemming van de betreffende persoon, anoniem of met naam, doorgeven van informatie uit gesprekken met leidinggevenden." vervalt.

Met hart en ziel

Spiritualiteit als leidraad bij het raadswerk

Marijn ten Holt

Marijn ten Holt is zesdejaars-studente aan de Universiteit voor Humanistiek. Dit artikel is gebaseerd op een afrondingswerkstuk voor het module 'De mogelijkheid van raad bij de begeleiding van levensproblemen'.

1 Inleiding

Tijdens het module 'De mogelijkheid van raad bij de begeleiding van levensproblemen' raakte ik gefascineerd door de spirituele dimensie die ik in mijn eigen leven ontdekte en die tevens een fundamentele rol blijkt te spelen in de omgang met het leven zelf. De verbinding met dat wat groter is dan ikzelf, voelbaar in de momenten waarin ik het hier en nu overstijg, als een tegelijk binnen en buiten mezelf staan, schept de mogelijkheid om bij de bron van mijn leven te komen en daar de richting te vinden die mij mijn bestemming wijst.

De opzet van dit artikel is gericht op de verbinding van spiritualiteit en de mogelijkheid van raad bij begeleiding van levensproblemen. Ik beperk me hier tot de spirituele dimensie in de begeleidingssituatie en ga niet in op eventuele andere mogelijkheden die ook 'raad' genoemd zouden kunnen worden en die de cliënt op een eigen spoor zouden kunnen zetten.

In paragraaf 2 verhaal ik van een moment in mijn eigen leven waarin radeloosheid bleek te kunnen leiden tot een intense spirituele beleving. In paragraaf 3 ga ik in eerste instantie bij mezelf te rade voor de omschrijving van wat voor mij spiritualiteit is en verbind het daarna met uitspraken over of ervaringen met spiritualiteit in de literatuur. Vooral bij Rilke vind ik veel van mezelf en ik zie zijn *Brieven aan een jonge dichter* als een voorbeeld van een diep doorleefd spiritueel levensproces. In paragraaf 4 verbind ik spiritualiteit met het daadwerkelijke begeleiden van cliënten met levensproblemen. Ik ga in op het belang van levenshouding, de houding binnen de relatie met de cliënt en de voorwaarden die belangrijk zijn voor de cliënt om in een gesprek raad te kunnen ervaren. Tot slot vat ik in paragraaf 5 kort samen waar raad uit kan bestaan en wat het kan doen voor degene die de raad ontvangt.

2 De grond onder mijn voeten

Het was zomer 1983.
Ik raakte langzamerhand het spoor bijster.
Mijn leven speelde zich af rondom mij en ik paste er steeds minder in. Mijn twijfels over mijn huwelijk, het gevoel daarin tekort te schieten maar vooral ook tekort te komen, en de steeds terugkerende misverstanden, verwijten en mislukte pogingen van mijn kant om een verbinding te leggen, dreven me weg van mezelf en van mijn wil om vol te houden en te vechten voor wat ik dacht dat goed was. Ik raakte los van het oude spoor en was in alle heftigheid op zoek naar wie ik nou eigenlijk was toen mijn moeder, altijd zo vitaal en ondernemend, te horen kreeg dat ze kanker had en dat ze een periode van chemotherapie-kuren tegemoet moest zien. Dat was een enorme schok en vergrootte de verwarring, omdat het me terugwees naar de moeder-kind-relatie, waar ik juist bezig was me uit los te maken. In die chaos van vertwijfelde spanning binnen mezelf, binnen mijn huwelijk en binnen de relatie met mijn moeder bevond ik mij toen de vakantie begon.
Mijn kinderen hadden gevraagd wanneer we weer eens gingen kamperen en op het moment dat we thuis kwamen van een teleurstellende vakantie met het hele gezin op onze boot besloot ik de sprong te wagen en er nog een weekje alleen met mijn kinderen tussenuit te gaan. Ik had altijd enorm genoten van het ruige gras onder mijn voeten, miste het kamperen sinds we de boot hadden en vatte moed om alleen met drie kinderen van tien, zeven en vier jaar oud deze oude liefde weer op te zoeken. Het was een soort noodsprong. Ik vreesde dat ik verder zou afdrijven van wat in mijn ogen 'gezinsleven' was, maar ik kon niet anders. Mijn reserves waren uitgeput.
Ik trok naar Frankrijk, naar een plek waar ik eerder geweest was en waarvan ik dacht dat het geschikt zou zijn voor de kinderen. We sloegen een 'kamp' op ergens langs de rivier de Creuse en deden precies waar we zin in hadden. Het was een fantastische, maar ook een beetje een beangstigende ervaring.
Ik genoot hier zo enorm van, kwam zo 'tot mezelf', dat ik even geen aanknopingspunt meer voelde met het leven thuis. Ik voelde me los van alles. Wat was nou mijn leven? Waar was ik? Wat stond me te doen?
Ik zat 's avonds bij een vuurtje, liet me opnemen door wat er om me heen was en probeerde niet teveel te denken. Ik leefde op in die week.
De laatste avond op de terugweg vond ik een plek voor de tent in een heel eenzaam, wat verwilderd gebied. Prachtige weiden en velden, omzoomd door oude eiken, langs een snel stromende rivier. Er had al eens een tent gestaan, het hoge gras vol bloemen was hier en daar plat en er was zelfs nog een vuurplaats compleet met roosters. Het voortouw van de tent ging naar een omgevallen boom, recht voor onze neus. Een grandioze plek.

Het is nu totaal donker, het vuur brandt als een lier, ik heb het lampje aan en heb een glas wijn en ik zal deze week nog lang in gedachte houden. Dat heerlijke eenzame bestaan midden in de natuur, die vlammen van dat vuur, altijd weer anders en toch al miljoenen jaren eender. Geen enkel ander geluid behalve krekels hier en daar en uilen. Hele andere geluiden dan aan de Creuse, veel minder mensengeluiden, maar ook minder natuurgebeuren. Het is windstil, alleen af en toe een vlaagje om het vuur aan te wakkeren en dan hoor ik de populieren.

Eén zijn met de aarde, met de natuur, met alles wat er was en wat er zal zijn, dit gaat woorden te boven.

Leven met wat de natuur biedt stemt tot bezinning. Dit is zo volkomen anders dan het leven thuis en al die verdrietige rompslomp doet hier niets ter zake. Het lijkt wel of het niet bestaat midden in dit aardse, natuurlijke, tijdloze, vooral dat tijdloze is waarschijnlijk die verademing. Al dat Franse platteland ademt iets uit van zorgeloosheid, althans geen zorgen over de tijd, geen haast, geen snelle vooruitgang. Veel dingen gebeuren zoals ze al eeuwen gebeuren. De twintigste eeuw heeft hier nog niet die benauwende greep op de mens zoals in Holland en het land ademt die rust ook uit. Die prachtige boerderijen, zo harmonisch in het landschap, die dorpjes, dat rommelige boerengebeuren. Al decennia zien we het zo en er verandert eigenlijk niets.[1]

Het moment dat ik deze woorden opschreef is me altijd bij gebleven. Ik was verrast, verwonderd over de openbaring die deze reis me had gebracht en ik had de sensatie van een heel nieuw gevoel, heel erg dicht bij, of liever in mezelf. Voor het eerst wist ik wie ik was en wat ik in me had. Die avond was het hoogtepunt. Op dat moment had ik een bron in mezelf aangeboord, die me altijd zou blijven voeden. Het woord 'spirituele ervaring' of bijvoorbeeld 'verbonden voelen met het onuitputtelijke' zou niet in mijn hoofd opgekomen zijn. Wel was er de verbazing over deze ervaring waardoor ik me opgetild en gedragen voelde, ook al kon ik het geen naam geven.

Er is veel gebeurd en veranderd sinds die tijd. Veel verdriet, wanhoop, strijd, maar ook veel nieuwe kansen en inspirerende ontdekkingen. En altijd bleef die avond in dat veld met die oude eiken en omgevallen bomen een soort houvast. Dàt was het moment waarop ik voor het eerst helemaal mezelf was. In mezelf, bij mezelf en met mezelf. Verbonden met de aarde en met de lucht en met alles wat er geweest was en wat nog komen zou, vrij van iedere last en bereid alles aan te gaan. Ik voelde die verbondenheid met het leven als iets dat oneindig groot was en toch ook in mezelf als iets wat me toeviel en dat heeft een blijvende invloed op me gehad, ook al ging dat moment van verstilling voorbij. Het leek een soort transparantie. Ik zag mijn eigen waarheid en dat gaf me als het ware een grond om op te staan. Dàt was ik en

ook al wist ik nog helemaal niet welke kant ik nu verder op moest, ik wist waar ik stond, keek om me heen en was vol vertrouwen. Ik zou wel zien.

3 Over spiritualiteit

Het begrip 'spiritualiteit' speelde niet zo'n rol in mijn leven. Ik bracht dat meer in verband met oosterse religies of grote geestelijke gebeurtenissen en niet met mezelf of met wat ik beleefde. Voor die aspecten van mijn eigen ervaringen die ik nu spiritueel zou kunnen noemen, kende ik toen de woorden niet. Hoewel de studie aan de Universiteit voor Humanistiek mij met de betekenis van dit begrip veel vertrouwder maakte, bleef het woord 'spiritualiteit' zelf mij toch altijd een wat vaag en onbestemd gevoel bezorgen, totdat ik, in verband met het module "de mogelijkheid van raad", mij er toe zette om het begrip voor mezelf te omschrijven.

Wat is spiritualiteit voor mij?
Ik voel spiritualiteit als een verbinding. De verbinding met dat wat groter is dan ik, waarin ik me opgenomen voel. Het geeft me het vertrouwen dat ik deel uit maak van dat veel grotere geheel. Dat ervaar ik vooral in de natuur en in bijvoorbeeld schoonheid, humor, poëzie, muziek, erotiek, de verrassing.
Ook is het de verbinding met mezelf, mijn intuïtie en mijn authenticiteit. In wat ik doe, als ik dat moet doen en niet anders kan, omdat ik anders mezelf zou verloochenen. En dan natuurlijk de verbinding in de verbondenheid met de ander. In het werkelijk gedeelde, vanuit mezelf, met mezelf en met de ander komen tot een oprechte beleving van het hier en nu. Dat hier en nu als een open ruimte kunnen ervaren, als een vrijheid waarin alles mogelijk is, waar ieder moment het begin is van iets nieuws. Ook de open ruimte waarin ik risico's durf te nemen, uitdagingen durf aan te gaan en het nieuwe, het onbekende tegemoet kan treden. Waar ik durf te springen, omdat er geen afgrond blijkt te zijn. In diezelfde open ruimte de vrijheid ervaren om los te laten, om af te wachten of om uitsluitend met mezelf te vertoeven.
Terwijl ik dit opschrijf, voel ik in mijn hele lijf, maar vooral in mijn buik, een soort opwinding. Is dit spiritualiteit? Dan is het niet vaag en onbestemd, maar helder en misschien wel bijna alledaags. Op dit moment ook besef ik dat deze dingen voor mij zo wezenlijk zijn dat ze de basis zijn van mijn 'zijn', de wegwijzers voor mijn handelen en de bron waar ik kracht en moed uit put. Het maakt me meer mens, meer mezelf en ik voel me daar intens rijk en gelukkig mee.
Die verbinding en dat geluksgevoel ervoer ik voor het eerst heel helder en bewust op die avond in Frankrijk, als een geschenk wat me toeviel. Pas toen ik bewust dat eerste contact maakte met mijn eigen grond, kreeg ik ook meer voeling met dat wat ik nu spiritualiteit noem. Ik ging een nieuwe fase in mijn leven in. Niet dat ik me daar toen bewust van was, maar het vertrouwen dat ik van dat moment af langzaam aan opbouwde in de mogelijkheden die ik had om mijn eigen weg te gaan, heeft

zeker te maken met het gevoel mezelf te leren kennen in de verbinding met dat wat onuitsprekelijk groot is. Duintjer noemt dat leren in contact te komen met 'de open ruimte van het onuitputtelijke', of 'de stilte', en het je er door laten leiden, een spiritueel leerproces.[2]

Hoewel Rilke het woord spiritualiteit nooit noemt, verwijst hij in zijn *Brieven aan een jonge dichter* regelmatig naar spirituele gewaarwordingen. "[...]voel uzelf aan de tand en onderzoek de diepten waaraan uw leven ontspringt; bij de bron van uw leven zult u het antwoord vinden...",[3] aldus Rilke.

Ik word diep geraakt door wat hij schrijft, zo recht uit zijn hart en uit zijn eigen ervaringen met het leven. Voor hem ligt de enige en echte waarheid diep in jezelf opgeslagen. Het levenspad is dan ook een eenzaam pad. "Het is goed om eenzaam te zijn, want eenzaamheid is moeilijk; dat iets moeilijk is, moet voor ons een reden te meer zijn om het te doen."[4] Vooral de moeilijke weg kiezen was voor Rilke verbonden zijn met zichzelf en met het leven: "[...] eenzaamheid, een grote innerlijke eenzaamheid. Zichzelf aan de tand voelen en urenlang niemand ontmoeten, dat moet men kunnen bereiken."[5] Hij zag eenzaamheid als "een houvast en een thuishaven" van waaruit je al je wegen zult vinden.[6]

Het klinkt een beetje als een opdracht, een opgave, maar ik denk dat er ook een overgave in zit. Overgave aan het stilstaan bij jezelf, aan het vertoeven bij jezelf en de dingen laten komen zoals ze komen: "Trek geen overhaaste conclusies uit wat u overkomt; laat het gewoon over u komen."[7] En: "[...] ik zou u willen vragen geduld te hebben met alles wat in uw hart nog niet tot een oplossing is gekomen en te proberen de vragen zelf lief te hebben..."[8]

Die overgave aan het vertoeven bij jezelf tref ik ook aan in Jorna's omschrijving van het begrip 'Langeweile' van Benjamin: "Het Duitse woord *Langeweile* verwijst, meer dan het Nederlandse woord 'verveling', naar de positieve functie van geestelijke werkzaamheid in een speciale ervaring van tijd. *Langeweile* verwijst primair naar de duur van de tijd, verveling naar de last van de tijd. [..] Niettemin, de bewustzijnstoestand kan dezelfde zijn."[9] Het woord 'verveling' heeft voor mij toch een te negatieve lading, waardoor ik het minder toepasselijk vind. Maar het gaat hier om een alleen zijn met jezelf, wat ook een vorm van eenzaamheid is, waarin ruimte ontstaat voor het onverwachte, een soort ontvankelijkheid voor 'dat wat is'. Dat lijkt mij bij uitstek ook een basis voor spiritualiteit. Voor Rilke was de eenzaamheid een voorwaarde om zichzelf te vinden, om bij de bron van zijn leven te raken. Ikzelf raakte in contact met mijn eigen bron midden in de eenzaamheid, ver van alles af. Overigens is alleen zijn voor mij nog steeds een voorwaarde om weer bij mezelf te komen en ik zoek nog steeds en nog overtuigder de eenzaamheid op in het Franse landschap. Als je werkelijk tot jezelf komt, ontstaat er ruimte voor innerlijke groei. Die spirituele beleving van ruimte en vrijheid geeft je ook de moed om 'onder ogen te zien'. Rilke schrijft: "In feite is de enige moed die van ons wordt verlangd: het moedig zijn tegenover het vreemdste, wonderlijkste en ondoorgrondelijkste dat ons kan overkomen."[10] Mensen leggen zichzelf beperkingen op, om met zekerheden te kunnen

leven, maar "[...] toch is de gevaarvolle onzekerheid zoveel menselijker."[11] Overgave aan die risicovolle onzekerheid is een spirituele ervaring en ook het gevolg van een spiritueel proces op weg naar je wezenlijke levensvervulling.
Ik merk dat ik heel erg bij mezelf 'te rade' moet gaan om te voelen wat spiritualiteit is en doet. Het gaat dan ook om een intense lichamelijke beleving en niet om iets wat buiten je is en waar je naar kunt kijken. Beschrijvingen van spiritualiteit zoals ik die vind in de literatuur blijven toch wat afstandelijk, terwijl Rilke, die vanuit zijn eigen zieleroerselen schrijft en niet rept over spiritualiteit, mij veel dieper raakt met zijn eigen belevingen, omdat daarin de spiritualiteit als zijn eigen richting en overtuiging voelbaar is.
Spiritualiteit is iets wat je met hart en ziel beleeft, wat je leeft, waarin je eigen leven gestalte krijgt en waarin betrekkingen met anderen tot leven kunnen komen: "[...] alleen wie op alles is voorbereid, wie niets uitsluit, ook het meest raadselachtige niet, zal zijn betrekking tot een ander als iets levends leven en zal zelfs zijn eigen bestaan uitputten."[12] Het besef van wat spiritualiteit voor mij betekent was op zichzelf een spirituele ervaring. Het bracht tegelijk een enorme opwinding, een gevoel van samenhang en een nieuw perspectief. In de verbinding met mezelf en met wat mij ten diepste beweegt opent zich een ongekende ruimte, waarin ik niet doelloos ronddwaal, maar waarin alles mogelijk is en waarin ik toch een duidelijke richting voel.

4 Spiritualiteit als leidraad bij het raadswerk

Ik ben dit artikel begonnen met een situatie uit mijn eigen leven, waarin ik met mijn gevoelens van radeloosheid in het reine probeerde te komen door afstand te nemen en tot mezelf te komen. Ik was radeloos, maar had geen behoefte aan 'raad' in de zin van gesprekken met een hulpverlener. Ik had vooral ruimte nodig, vrijheid, bezinning en letterlijk een andere horizon en een ander perspectief. Ik zocht de verbinding met mezelf en zicht op de bron van waaruit ik leven wilde. Ik was het spoor bijster, mijn zicht was vertroebeld, maar ik wist intuïtief wat goed voor me was. "Vragen om raad is zelf op weg gaan..."[13]
Enige tijd later, toen mijn eigen 'raadweten' mij in de steek liet, kwam ik wel terecht bij een hulpverlener, met de vraag om raad. Ik kon niet verder en had de verbinding met een ander nodig om die verbinding met mezelf weer te kunnen maken.

Die verbindingservaring die de kern is van de spirituele ervaring, is essentieel voor het gevoel zelf 'raad te weten'. Degene die om raad vraagt, leeft in verwarring, voelt zich verscheurd of gebroken, levert een innerlijk gevecht en verlangt er naar (weer) in contact te komen met zijn diepere zelf. Levensproblemen ontstaan als de vertwijfeling over de relatie met jezelf of met de ander te groot wordt om verder te kunnen met je leven.

Omdat spiritualiteit, zoals ik het in de vorige paragraaf beschreven heb, heel vanzelfsprekend is geworden in mijn dagelijks bestaan, bepaalt het ook mijn levenshouding. Het vormt een leidraad bij het horen van het verhaal van de ander. Het zegt me open te staan, met aandacht te luisteren en het inspireert me mezelf te zijn. Het wijst me mijn authentieke weg en daarmee hoop ik de ander mijn vertrouwen en oprechtheid te tonen. Als zodanig is het al raad. Geen hardop uitgesproken woorden maar een voorgeleefde openheid en voelbare bereidheid samen met de ander tot de bodem te gaan.

Ik zal zelf zoveel mogelijk open laten en een appèl doen op de waarachtigheid van de ander met de vraag: wie ben jij? Als die ander zich door mijn vertrouwen bevestigd voelt in zijn bestaan, ontstaat er ruimte om op onderzoek uit te gaan.

De cliënt die radeloos is en om raad verlegen zit, bevindt zich in verwarring en verlangt naar samenhang in zichzelf en in zijn leven. Rilke wijst op het gevaar de eigen ontwikkeling te verstoren "door uw blik op de buitenwereld te richten en van buitenaf antwoorden te verwachten op vragen die alleen uw meest innerlijke gevoel in uw stilste uur misschien kan beantwoorden."[14] Als antwoorden alleen gegeven kunnen worden door het meest innerlijk gevoel, dan bestaat raad dus uit het scheppen van die voorwaarden, die de cliënt helpen `in zichzelf te gaan' om daar het antwoord te vinden. Die weg moet hij zelf gaan. In de ruimte, ontstaan door de gedeelde beleving in het hier en nu, kan de cliënt zich openen voor zichzelf en voor het onverwachte. Wel maak ik als raadsvrouw de beweging die zijn binnenwereld en buitenwereld met elkaar verbindt en die de eigen beleving van de cliënt in een groter verband plaatst. Een beroep op mijn eigen intuïtie en op die van de cliënt bevordert het herkennen van bijvoorbeeld angsten, teleurstellingen, innerlijke strijd, ontkennen van gevoelens en vasthouden aan schijnzekerheden..., waarna in de verbinding met de eigen gevoelens van verdriet de ruimte kan worden gevonden voor het loslaten van opgelegde beperkingen. "Hoe stiller, geduldiger en opener wij in ons verdriet zijn, des te dieper en des te vastberadener komt het nieuwe in ons (..) en we zullen ons (..) er innerlijk verwant en verbonden mee voelen."[15]

Het gaat hier om een ervaring waarin samenhang wordt ontdekt tussen de eigen beleving en het leven als groter geheel. Je komt tot jezelf, voelt dat als een bevrijding en tegelijk als een verbinding met jezelf en je eigen richting. Je weet plotseling wie je bent en waar je staat. Raad geven is dan "begeleiden met een gidsfunctie, waarbij raad betekent: de richting van de ander oppakken en deze tonen aan de ander."[16]

In die ervaring van samenhang binnen jezelf ontstaat de mogelijkheid om trouw te zijn aan jezelf en vertrouwen te krijgen in je eigen gevoelens. Je gaat die gevoelens beleven als natuurlijk, eerlijk en vanzelfsprekend. Je leert te luisteren naar je innerlijke stem en kunt anderen waarachtiger tegemoet treden. Er ontstaat ruimte om te laten komen wat er komt, ook als het betekent dat je op jezelf wordt teruggeworpen. Duintjer zegt: "Wat je niet meer in jezelf onderdrukt, verdom je nog langer door anderen te laten onderdrukken."[17] Soms betekent dat moeilijke keuzes maken en afscheid nemen van zekerheden. Maar verliezen is ook winnen, als het om een

authentieke keuze gaat. Als de nieuwe stap te maken heeft met een wezenlijke zinvervulling, dan geeft het immers een gevoel van vreugde en verheffing. Rilke zegt: "Alles wat meer van u maakt dan u tot dusver in uw beste ogenblikken was, is goed. Iedere verheffing is goed als die volledig in uw bloed is, als die geen bedwelming is, geen droefenis, maar een volkomen doorzichtige vreugde."[18]

5 Raad als het onverwachte, het verrassende

Als raadspersoon schep je dus voorwaarden. In de openheid en onafzienbaarheid van het moment zelf kan de cliënt iets ervaren wat hem raad biedt. Hij ervaart een plotselinge samenhang door de verbinding tussen binnen en buiten, waardoor hij helderheid krijgt in een situatie die troebel was. In het onder ogen durven zien van de realiteit, wat plaats vindt in dat moment van verbinding, heeft tevens een verzoening plaats. Een verzoening met zichzelf en zijn verhouding tot het leven, dat groter is dan hij. Daar ontstaat ook ruimte voor verwondering en contact met het raadselachtige. Je biedt als raadspersoon geen 'wijze' raad, maar je biedt een luisterend oor en een plek waar het onzegbare gevoeld kan worden. Raad zit vaak in het verrassende. Een plotseling inzicht door een onverwachte wending of een tegenstrijdige uitspraak. En alleen dan ervaart de cliënt wat er gebeurt als waardevolle raad, wanneer het in overeenstemming is met zijn eigen innerlijke waarheid en als het een samenhang zichtbaar maakt in zijn bestaan. Alsof er een vonk overslaat. Hij ervaart dat als een weldadig moment van intense vreugde. Een levengevend moment. En dat moment brengt een duurzame verandering teweeg. De cliënt voelt zich meer zichzelf en kan weer verder. Hij is een stukje dichter bij de bron van zijn leven gekomen.

Noten

1 Eigen dagboekaantekeningen d.d. 24-8-1983.
2 Otto Duintjer, *Hints voor een diagnose, naar aanleiding van Kant.* Ambo, Baarn, 1988, p. 140.
3 Rainer Maria Rilke, *Brieven aan een jonge dichter.* Balans, Amsterdam, 1987, p. 9.
4 Rilke, idem, p. 35.
5 Rilke, idem, p. 29.
6 Rilke, idem, zie p. 25.
7 Rilke, idem, p. 46.
8 Rilke idem, p. 21.
9 Ton Jorna, *Raad geven.* College Uitgevers, Amersfoort, 1992, p. 82.
10 Rilke, idem, p. 44.
11 Rilke, idem, p. 45.
12 Rilke, idem, p. 44.
13 Jorna, idem, p. 441.
14 Rilke, idem, p. 10.
15 Rilke, idem, p. 42.
16 Jorna, idem, p. 426.
17 Duintjer, idem, p. 17.
18 Rilke, idem, p. 49.

De klacht als klop op de deur

Jan Huib Varekamp

In 1973 ben ik afgestudeerd aan de universiteit in Leiden. Kort daarna heb ik anderhalf jaar geassisteerd in een huisartsenpraktijk in Hazerswoude, waar ik mijn eerste schreden in de huisartsengeneeskunde zette. (Er bestond toen nog geen huisartsenopleiding). Van 1975 tot 1994 werkte ik als huisarts in Gouda en aldaar vanaf 1986 ook als huisarts-opleider. Sedert mijn studietijd heeft de vraag wat geneeskunst méér is dan het bestrijden of voorkómen van klachten en ziekten, mij bezig gehouden. Sinds ik in 1982 cursussen en opleidingen heb gevolgd bij het Instituut voor ekologische gezondheidszorg, ben ik steeds meer gaan leren om vanuit de visie van gezondheidsbevordering mijn concrete werk als huisarts te doen. Dit betekent voor mij een grote verrijking van dit werk. Ik ben nu 5 jaar aan dit instituut verbonden als staflid en heb in die hoedanigheid onder andere als supervisor voor hulpverleners leren werken. Sinds 1994 werk ik de helft van mijn tijd in het Instituut voor ekologische gezondheidszorg en de andere helft werk ik als huisarts in Rotterdam.

'Hoe ga ik om met zingevingsvraagstukken, waarmee patiënten bij me komen?' Deze vraag diende als context voor een korte inleiding, die ik op verzoek van Harry Kunneman gehouden heb op de jaarlijkse ontmoetingsdag voor humanistisch raadslieden, 4 november 1994. Voor mij kwam daar nog de vraag bij: 'Hoe herken ik zingevingsvraagstukken?'
De redactie van *Praktische Humanistiek* heeft mij gevraagd deze inleiding op schrift te stellen. Aangezien ik de inleiding destijds slechts puntsgewijs had voorbereid volgt hier niet de letterlijke weergave van mijn inleiding toen, maar een verhaal, dat in essentie naar ik hoop overeenkomt met mijn inleiding.

Naast veel 'gewone' contacten ervaar ik dagelijks momenten, waarin zingevingsvragen aan de orde komen in mijn contacten met patiënten. Ze worden zelden of nooit

expliciet aan de orde gesteld. Mijn indruk is, dat in deze tijd, waarin de functie en de betekenis van kerk en religie duidelijk is afgenomen en ook verder in onze cultuur weinig ruimte overgebleven lijkt om met zingevingsvragen bezig te zijn, de spreekkamer van de huisarts één van de laatste plaatsen is waar daar echt ruimte voor zou kunnen zijn. Althans waar vragen rond zingeving en bestaan meer bewust zouden kunnen worden.
Stilstaand bij bovengenoemde vragen, heeft het mij geholpen me te realiseren dat ik als huisarts in twee werelden sta. De wereld van de biomedische techniek, waar gepoogd wordt om via medisch technisch of farmacologisch ingrijpen ziekten of klachten te verhelpen aan de ene kant. En aan de andere kant de wereld van de menselijke ontmoeting, waarin de eigen subjectieve ervaring centraal staat en het begrip gezondheid niet 'afwezigheid van klachten' betekent, maar een eigen positieve betekenis heeft, die in nauwe relatie staat met zingevingsvragen.[1]
Belangrijk voor mij is dat het niet gaat om de ene òf de andere wereld. Beide zijn werkelijkheid en arts en patiënt hebben met beide te maken. Als huisarts probeer ik een brug tussen die werelden te zijn in relatie met de patiënt. Dit is een houding die ik me in de loop van mijn ontwikkeling als huisarts eigen probeer te maken[2]; een proces dat steeds voortduurt.
Ook uit onderzoek blijkt dat de biomedische wereld beperkingen[3] heeft en dat over de wereld van de menselijke ontmoeting heel weinig bekend is, hoewel dáár juist het helende in het arts-patiënt contact plaatsvindt.[4]
Patiënten met klachten hopen vaak op een 'oplossing' en gaan er daarbij vanuit, dat de medische techniek die ook voor ze heeft. Dit is veelal op zijn best in beperkte mate het geval. Dat weet ik, maar hoe ik daar in het contact met de patiënt mee omga wordt vooral bepaald door de relatie die er tussen ons ontstaat. Ik wil dit aan de hand van enkele voorbeelden trachten te illustreren.

Uiteraard komen zingevingsvraagstukken vaak in grenssituaties aan de orde:

Een 63-jarige vrouw heb ik sinds mijn komst in Rotterdam enkele malen bezocht. Ze is nog niet zo lang terug uit het ziekenhuis, waar zij chemotherapie gehad heeft in verband met uitzaaiingen van borstkanker. Ze moet het resultaat van de behandelingen afwachten. Als ik bij haar kom, praat ze veel over de behandelingen en de dokters in het ziekenhuis. Ik krijg sterk de indruk, dat er achter haar woorden iets anders is dat haar bezighoudt. Pogingen mijnerzijds om hierover met haar in gesprek te raken, lijken echter op een grote weerstand te stuiten. Haar man en haar dochter, die bij mijn bezoeken aanwezig zijn, lijken die weerstand nog te versterken. Het gesprek blijft beperkt tot praktische zaken als verzorging en het volgende bezoek aan de specialist, waar wèl een afspraak voor is gemaakt, hoewel die te kennen heeft gegeven geen therapie meer voor handen te hebben. Enkele weken na mijn eerste bezoek word ik de dag nadat ik er weer geweest ben, gebeld door de wijkzuster. Ze vertelt mij dat mw. A. die nacht erg onrustig geweest is en vraagt me of ik sterkere pijnstillers wil voorschrijven. (De pijn had eigenlijk

geen belangrijke rol gespeeld tot dan toe en zij kon met enkele paracetamol tabletten per dag goed uitkomen.) Ik besluit weer een visite bij haar af te leggen. Als ik kom valt mij vooral op de ze er angstig uitziet. Ik vertel haar dat de wijkzuster me gebeld heeft en mij gevraagd heeft of ik sterkere pijnstillers wil voorschrijven, omdat ze zo onrustig geweest is. Zij kijkt mij daarop lang aan. Ze lijkt te worstelen met zich zelf. Dan vraagt ze me of het wel eens zou kunnen zijn dat ze binnen niet al te lange tijd dood zou kunnen gaan. We kijken elkaar daarop een tijd zwijgend aan. Haar man en haar dochter, die ook in de kamer zijn, lijken hun adem in te houden, alsof er nu iets gebeurt wat eigenlijk niet kan, waar eigenlijk een taboe op rust. Dan antwoord ik haar rustig dat dit inderdaad goed mogelijk is. Er verandert daarop iets in de kamer. Zij lijkt opgelucht en ook haar man en haar dochter lijken iets te ontspannen. Daarna blijkt er ruimte te zijn voor ontmoeting tussen de drie familieleden. Ieder heeft tranen in de ogen en de op handen zijnde dood lijkt er nu te mogen zijn. Drie dagen later overlijdt zij op een rustige manier, omringd door haar familie.

Op dit verhaal terugkijkend besef ik dat mijn vragen bij eerdere ontmoetingen met haar waarschijnlijk toch wat ruimte gecreëerd hebben, hoewel ze er op dat moment niet op in wilde gaan. Mogelijk heeft zij hierdoor de moed kunnen vatten om mij op een bepaald moment de vraag te stellen waarmee zij het onuitgesproken taboe om over de dood te spreken doorbrak.

Soms komen zingevingsvraagstukken op een geheel onverwacht moment naar boven:

De Turkse hr. A. komt voor controle op het spreekuur. Twee weken geleden was hij gekomen met klachten van bloedverlies bij de ontlasting en aanvallen van pijn in de onderbuik. Ik had hem medicijnen meegegeven. Hij vertelt me dat het bloedverlies nu wel verminderd is, maar dat hij nog regelmatig pijn heeft. Ik onderzoek zijn endeldarm met behulp van een klein plastic kijkbuisje. Ik zie gestuwde aderen en een rood, wat ontstoken slijmvlies. Als hij zich weer heeft aangekleed en naast mijn bureau zit vraag ik hem hoe lang hij al in Nederland is. "17 jaar", antwoordt hij in zeer gebrekkig Nederlands, dat ik toch goed kan verstaan. "Waarom bent u naar Nederland gekomen?", vraag ik hem. Dan begint hij te vertellen: "Ik wilde vrij zijn, maar ik voel me hier nu meer gevangen dan in Turkije. Ik kom uit West Turkije. De meeste Turken die hier wonen komen uit Oost Turkije en dat is een heel andere cultuur. Ik ben eigenlijk veel meer Grieks georiënteerd." Dus in de Turkse gemeenschap in Nederland vindt hij geen aansluiting. "Daar komt nog bij, dat ik nu aan het scheiden ben. Ik kom erg alleen te staan." Ook op zijn werk voelt hij zich niet op zijn gemak. Hij voelt zich door zijn baas gediscrimineerd, omdat die weigert hem meer te betalen, terwijl de man die naast hem hetzelfde werk doet korter bij het bedrijf werkt en anderhalf keer zoveel verdient als hij. "In Turkije had ik het eigenlijk heel goed. Ik had een tentje aan het strand, waar ik eten verkocht aan toeristen. Ook heb ik een eigen huis."

Terwijl hij aan het vertellen is, merk ik dat hij steeds meer tot leven komt. Zijn vermoeide, wat in elkaar gezakte houding verdwijnt geheel, hij gaat rechterop zitten en is geanimeerd aan het praten. Het lijkt alsof dit niet zozeer te maken heeft met ***wat*** *hij vertelt, maar met het feit* ***dat*** *hij het vertelt. Omdat hij al geruime tijd last van zijn nek heeft, wil hij graag een foto van zijn nek laten maken. Ik geef hem een brief voor de Röntgenafdeling van een ziekenhuis. Bij het afscheid kijkt hij me heel opgewekt aan en dankt me hartelijk voor mijn luisteren.*

Als ik er nu op terugkijk, lijkt me dat het niet zozeer belangrijk was dat ik luisterde, maar vooral hoe ik luisterde. Mijn echte belangstelling voor zijn verhaal en de vragen die ik hem van hieruit kon stellen dienden als een soort bedding, waarin zijn rivier weer kon gaan stromen na lange tijd afgedamd te zijn geweest. Ook het serieus nemen van zijn medische vragen maakte mijns inziens deel uit van de bedding.

Drie weken later komt hij bij mij terug. Zijn darmklachten zijn voor 80% over, zegt hij. Dan vertelt hij gekozen te hebben voor een cursus koeltechniek. Hij is vastbesloten zich vrij te gaan maken uit de situatie, die hij nu als een gevangenis ervaart. "Als deze baan mij niet bevalt, moet ik zorgen dat ik ander werk krijg en intussen zo goed mogelijk in de huidige situatie verder gaan." Hij vertelt dat hij ook heeft ingezien hoezeer hij vanuit gefrustreerde woede bezig was en dat hij nu weer meer weet waar hij het voor doet. "Toen ik zo kwaad was, sloeg ik wel 20 keer op een klinknagel", zegt hij, dit met welsprekende gebaren illustrerend, "en nu geef ik twee gerichte klappen en hij zit."

Voor mij is duidelijk dat deze man in deze periode weer meer contact heeft gekregen met zingeving en richting. Ook dat dit consequenties heeft gehad voor zijn concrete doen en laten en voor zijn lichamelijke gezondheid. Deze man illustreert voor mij dat een lichamelijke klacht vaak het eerste signaal van het innerlijk kan zijn; de eerste klop op de deur.

Als huisarts ben ik bevoorrecht, in die zin dat mensen bij me komen op momenten dat hun uiterlijke zekerheden meer of minder wankelen. Vaak blijken zij naast concrete medische vragen ook diepere innerlijke vragen te hebben, al zijn ze zich dit meestal niet bewust. Door schade en schande heb ik in de loop der jaren geleerd meer open te staan voor die vragen. Soms komen ze dan echt naar voren en soms ook niet. Althans niet op dat moment.
Open staan voor innerlijke vragen is wat anders dan ze eruit te trekken en ik ben me bewust geworden van de verantwoordelijkheid die dit met zich meebrengt. Als arts heb ik macht en het is vaak verleidelijk om die macht te misbruiken. Om te denken dat ik weet wat goed is voor de patiënt, voordat hij dat zelf weet. Dat is niet zo. Hoe de unieke weg van een patiënt gaat, is iedere keer weer onbekend en daar zijn geen procedures voor.

De 26-jarige mw. H. komt weer op mijn spreekuur. Het is nu enkele maanden geleden dat zij voor het laatst bij mij was. Ze kwam toen met buikklachten en vertelde mij daarbij, dat zij recent haar opleiding aan de kunstacademie had afgebroken. In het gesprek dat daarna volgde werd mij duidelijk dat zij voortdurend onmenselijke eisen aan zichzelf stelt door het iedereen naar de zin te willen maken en zichzelf daarbij weg te cijferen. Het afbreken van haar opleiding heeft hier ook mee te maken. Ze kon dit niet combineren met de zorg voor haar ouders en haar partner. Ik vond dit een pijnlijk verhaal. Ze doet zichzelf voortdurend geweld aan. Op haar aandringen heb ik haar toen naar de internist verwezen om darmonderzoek te laten doen. Deze deed de nodige onderzoeken bij haar met slangen in haar darmen en stelde de diagnose: 'spastisch colon' ofwel 'krampachtige dikke darm'. Nu ze weer voor me zit, herinner ik me hoe boos ik eigenlijk op haar was, omdat ze niet wilde inzien dat er geen medisch technische oplossing voor haar klacht was. Ik voel even mijn schaamte daarvoor en stop die snel weer weg.
Ook deze keer komt zij met darmkrampen. Hoewel ik niet verwacht dat er nu iets nieuws naar voren kan komen, vraag ik haar toch of ik haar buik mag onderzoeken. Bij het onderzoek valt me op dat ze haar buik erg gespannen houdt, maar als ik echt vanuit mezelf contact met haar maak merk ik dat ze wat meer ontspant en mijn hand op haar buik meer toelaat. Haar buik voelt dan verder normaal aan. Dit vertel ik haar. Ze kijkt me fel aan en zegt: "Dan stel ik me zeker aan!" Weer voel ik de neiging om boos op haar te worden en die boosheid te uiten in een nuancerend antwoord. Maar deze keer ervaar ik de keuze om mijn mond te houden en echt toe te laten wat zij mij doet. Dan wordt langzaam het beeld van haar completer. Ik zie een wanhopige vrouw, die om mij op dat moment onbekende, maar voor haar misschien wel heel terechte redenen deze gewelddadige houding naar zichzelf heeft ontwikkeld. Als ik dat echt toelaat en ook de pijn die het mij doet, verandert er iets in het contact tussen ons. Ik zie even tranen in haar ogen komen. Niet van woede, maar van verdriet. Dan verhardt ze zich weer. "Ik weet, dat ik mezelf kapot maak, maar ik kan niet anders", zegt ze. "Kan ik iets voor je doen?" vraag ik haar. "Nee, nu niet", zegt ze zachtjes, staat op en gaat weg.

Het thema van macht en het daarmee samenhangend geweld heeft me de laatste jaren bezig gehouden. Ik ben gaan inzien dat alles wat ik doe of laat in mijn contact met de patiënt, snel gewelddadig kan worden als ik niet echt opensta voor het innerlijk van die patiënt *en* voor datgene wat de toegang tot dat innerlijk in de weg staat. Zo kan het voorschrijven van medicijnen of het verwijzen naar een specialist of fysiotherapeut 'om van het gezeur af te zijn' een gewelddadig karakter hebben, maar het opdringen van een psychologische waarheid kan even gewelddadig zijn. De deur naar het innerlijk raakt hierdoor juist meer vastgeklemd.
Als huisarts voel ik vaak de spanning tussen wat er op uiterlijk niveau concreet is aan klachten, ongemakken en lichamelijk lijden en waar het innerlijk, de ziel om vraagt. Dat is ongemakkelijk en onprettig en pijnlijk. Een neiging van mij is om die spanning zo snel mogelijk te willen oplossen of verminderen. Dit vraagt de patiënt

ook van mij, althans op uiterlijk niveau. Maar als ik in die spanning aanwezig kan blijven, kan ik de klop op de deur horen. De klop van de ziel, die zich in deze tijd vaak aandient als een lichamelijke klacht. Als *ik* in die spanning kan blijven, kan de patiënt die klop soms ook horen en soms wil hij er ook naar luisteren en vaak niet. Dat zijn momenten waarin zingeving naar voren kan komen of niet.
Zingeving ben ik gaan zien als iets wat vaak aan de orde is in mijn spreekkamer, vaak impliciet aanwezig. Soms kan het expliciet worden en vaak wint het verzet tegen zingeving het. Het enige wat ik dan kan doen is dit verzet niet versterken. Mij als huisarts past daarin vooral bescheidenheid, geduld en liefde voor wie de ander echt is.

In de film *The fisher King* is er een moment waarop Parry, die door een zeer schokkende gebeurtenis een wat vreemde zwerver is geworden, aan Jack, een voormalige 'talk show host', die zich verantwoordelijk voelt voor die gebeurtenis en daardoor in een diepe crises is gekomen, het volgende verhaal vertelt:

> Heb je ooit het verhaal van de Visserkoning gehoord? Het begint als de koning een jongen is. Om koning te kunnen worden moet hij een nacht in het bos doorbrengen om zijn moed te bewijzen. Als hij de nacht daar doorbrengt, wordt hij bezocht door een heilig visioen: uit het vuur verschijnt de Heilige Graal, het symbool van Gods genade. En een stem zegt tot de jongen: "Jij zult de hoeder van de Graal zijn opdat die de harten van mensen zal helen."
> Maar de jongen was verblind door grotere visioenen van een leven vol roem en macht en schoonheid. En in deze toestand van volstrekte verwondering voelde hij zich even geen jongen, maar onoverwinnelijk, als een god. Zo reikte hij in het vuur om de Graal te pakken, maar de Graal verdween... en hij bleef met zijn hand in het vuur achter en raakte vreselijk gewond.
> Naarmate de jongen ouder werd, werd zijn wond dieper, totdat op een dag het leven voor hem alle betekenis verloor. Hij had in geen enkel mens vertrouwen meer; ook niet in zichzelf. Hij kon niet liefhebben of de liefde van anderen toelaten. Het leven verloor voor hem alle betekenis. Hij begon dood te gaan.
> Op een dag kwam er een dwaas het kasteel in en trof de koning alleen aan. En omdat hij dwaas was, was hij simpel van geest. Hij zag geen koning, hij zag slechts een man, die alleen was ... een man, die pijn leed... En hij vroeg de koning: "Wat scheel je, vriend?" En de koning antwoordde: "Ik heb dorst, ik heb wat water nodig om mijn keel te verkoelen." Dus nam de dwaas een beker, die naast het bed stond, vulde die met water en gaf hem aan de koning. En toen de koning begon te drinken merkte hij, dat zijn wond geheeld was. En hij keek naar zijn hand en daar was de Heilige Graal, datgene waar hij zijn hele leven naar gezocht had! Hij wendde zich tot de dwaas en zei hem vol verbazing: "Hoe kon jij datgene vinden, wat mijn kundigste en dapperste ridders niet konden?"
> En de dwaas antwoordde: "Dat weet ik niet... ik wist alleen, dat je dorst had."

'In die spanning blijven', schreef ik hierboven. Dit is mijn voornaamste worsteling steeds weer. In die spanning staan heeft te maken met de deur openhouden. In ieder geval mijn eigen deur. De deur naar mijn hart. Daar in die deuropening sluit ik me niet af voor mijn ervaringswereld, mijn eigen innerlijk. Dan heb ik verbinding met waar ik echt huisarts voor wil zijn. Iets wat ik wel ervaren kan, maar niet kan benoemen. Tegelijkertijd is er dan verbinding met mijn gewond-zijn. Schaamte, schuld, pijn, verdriet, eenzaamheid en woede zijn dan merkbaar. Ook alle neigingen om die maar weer zo snel mogelijk minder voelbaar te maken. Neigingen waar ik vaak in mee ga door bijvoorbeeld een 'waarheid' te verkondigen of een 'oplossing' aan te bieden om gerust te stellen of toe te dekken. Als ik dat niet doe, kan ik voor dat moment de gewonde koning zijn, en ruimte bieden aan het onbekende en onverwachte. Aan helende kracht, die dan door de relatie tussen mij en de patiënt werkzaam kan zijn. Dan kan ook de dwaas er zijn. Die echt kan vragen: "Wat kan ik voor je doen?" En iedere keer als dit gebeurt is er weer de verleiding om het te willen pakken, om weer een illusie te maken, dat ik het nu door heb, dat ik het nu te pakken heb. En er is keuze. Keuze om erbij te blijven, hoe onprettig en onrustig dit ook is. Iedere keer weer. Dan kunnen er ook momenten zijn van ontroering, van een ware, werkelijk helende ontmoeting van mens tot mens... van hart tot hart. Momenten waar zingeving, mysterie en schoonheid er *is*. Ook de schoonheid en zin van het huisarts zijn.

Bij elke ontmoeting met elke patiënt zijn ze er in mij: de gewonde koning en de dwaas. Wil ik hun klop op de deur horen?

Noten

1 Zie ook het artikel 'Denkbeelden over gezondheid' van R.P.C. Rijke (arts), in: *Rekenschap – Humanistisch tijdschrift voor wetenschap en cultuur*, Jrg. 41/nr. 2, juni 1994, p. 106-112.

2 Dit proces heb ik beschreven in het artikel 'De weg van een huisarts' (stukken daarvan heb ik ook in mijn inleiding aangehaald), uitgegeven door de Stichting ter bevordering van ekologische gezondheidszorg, 1994. Een verkorte versie is verschenen in *Medisch Contact* Jrg. 49/nr. 41, 14 oktober 1994, p. 1290-1291.

3 Uit een onderzoek, dat gedaan werd naar aanleiding van de revisie van een medisch handboek, blijkt dat slechts 3% van de biomedische ingrepen die 50 jaar geleden gepropageerd werden nu nog als zinvol beschouwd worden en dat 60% van die ingrepen nu als schadelijk gezien worden. (Oorspronkelijk door Beeson onderzocht. Hier aangehaald uit een lezing van prof. J.M. Bensink op de Boerhave nascholingscursus voor huisartsen: 'De arts-patiënt interactie', 27 oktober 1994).

4 Dit onderzoek liet zien dat van slechts 20% van de medisch technische ingrepen objectief aantoonbaar is dat ze meer goed dan kwaad doen *en* dat de meeste patiënten de ontmoeting met de arts als helend ervaren. Een conclusie uit het onderzoek is dat er een overwaardering lijkt te bestaan voor de biomedische kant van de geneeskunde en een onderwaardering voor de menselijke kant. Er wordt in datzelfde artikel voor gepleit om het helende in het arts-patiënt contact (het wordt daar factor X genoemd) meer te gaan onderzoeken. (Aangehaald in de eerder genoemde lezing van J.M. Bensink. Oorspronkelijk gepubliceerd door K.L. White, *'The task of medicine' Dialogue at Wickenburg*. Menlo Park, California, The Henri Kaiser Foundation, 1988.

Een avontuur in de wereld

Wijbe Wieringa

Wijbe Wieringa studeert aan de Universiteit voor Humanistiek. Hij is in opleiding voor humanistisch raadsman. Voorheen werkte hij als psychiatrisch verpleegkundige.

Am Ende hängen wir doch ab Von Kreaturen die wir machten.

Goethe, *Faust 2*

Aantekening:

Er is een wereld van de feiten en een wereld van de betekenissen, een binnenkant en een buitenkant aan alles wat mensen doen. De computer weet daar niets van af.

J.H. Donner

Peuter met fietsje op snelweg

Eindhoven – Een automobiliste heeft zaterdagmiddag op de snelweg van Eindhoven naar Tilburg een driejarig jongetje van de weg gehaald. De peuter was met zijn driewielertje op weg naar zijn opa en oma in Tilburg. De politie was al op zoek naar het kind, omdat zijn ouders hem reeds enige tijd misten.

Zomaar een berichtje uit de krant. Ik heb dat vroeger eens uitgeknipt en bewaard, omdat het mij intrigeerde. Soms speelde ik met de gedachte er ooit eens een paper of een verhaal mee aan te vangen. Waar het over zou moeten gaan, wist ik niet precies maar dat leek van minder belang; het kwam mij voor dat elk verhaal hiermee kon

beginnen. Of dat elk verhaal hierop kon volgen; dit verhaal gaat in elk geval over makelaars.

Wat zou dat jongetje allemaal bedacht hebben? We kunnen het hem wellicht nog vragen, hij zal nu een jaar of zeven zijn. Ik vrees echter dat we dan het antwoord krijgen van de zevenjarige die zich misschien de driejarige herinnert. En die met zijn zevenjarig begrijpen de driejarige een plekje in zijn verhaal probeert te geven, een betekenis. Misschien zoals Kleine Beer in *De avonturen van Kleine Beer*, die allerlei spannende dingen meemaakt en 's avonds voor het slapen gaan aan mama Beer vraagt hem alles te vertellen wat hij deed toen hij klein was. Dat hij naar de maan vloog met zijn ruimtehelm op. "Oh ja, mama Beer, dat was leuk." Hij gaat slapen als alle verhalen verteld zijn en mama Beer besluit met: "Welterusten Kleine Beer, jij blijft altijd mijn lief Klein Beertje. Slaap lekker." In die koestering en beschutting hebben alle verhalen hun plaats en betekenis gekregen, want Kleine Beer vloog echt naar de maan (maak mijn zoontje maar eens iets anders wijs, hij kan het namelijk ook – en nog veel meer).

Ik was drie jaar (of vier) en ik zette mijn driewielertje op de tramrails en trapte ijverig in de richting van station Voorburg. Daar arriveerden mijn opa en oma uit Wageningen. Een voorbijganger haalde mij naar de kant en bracht mij terug naar mijn moeder. Jaren later deed mijn jongere broertje hetzelfde. Hij kwam iets verder, geloof ik, want mijn moeder was intussen ongerust geworden. Ook hij was op weg naar station Voorburg. Wat ging er in mij om? Wat was toen mijn werkelijkheid? Opa en oma brachten gezelligheid in huis (al dacht mijn moeder daar anders over, begreep ik later, zij kon niet goed overweg met haar schoonouders). Als zij kwamen haalden we hen op van het station Voorburg en wellicht was zo het verband ontstaan voor de ondernemende fietsertjes. Gezelligheid, geborgenheid en opa en oma, samen met de trein die, machtig groot, dreunend het station binnenrijdt. De tram die het station binnen bereik brengt. En zo zet de peuter zijn fietsje op de rails, want dan kom je bij station Voorburg – *en daar verschijnen opa en oma.*

De werkelijkheid van peuters. Zouden mijn broertje en ik nu als driejarigen met de driejarige van het kranteberichtje rond de tafel kunnen gaan zitten, wat zou er dan een aardig staaltje communicatief handelen tot stand komen en wat voor een definitie van de situatie zou hier uit tevoorschijn komen...
Ik vermeld weer even dat dit verhaal eigenlijk over *makelaars* gaat en wat er zoal komt kijken bij het kopen van een huis. Maar eerst nog iets over Piaget.
De grondgedachte in het werk van Piaget is dat zowel de ontwikkeling van kinderen als de ontwikkeling van de menselijke soort begrepen moeten worden vanuit de activiteit, het handelen van het subject. Deze activiteit kent twee onlosmakelijk met elkaar verbonden vormen: accommodatie en assimilatie. Assimilatie is de aanpassing van de omgeving aan het subject, accommodatie is de aanpassing van het subject aan

de omgeving. Voorbeeld: We zitten aan tafel. Mijn zoontje van vier kijkt naar de lamp en knippert met zijn ogen. "Ik kan het licht aan en uit doen," zegt hij, "kijk maar." En hij knippert met zijn ogen. "Oh, dat kan ik ook," zeg ik en knipper met mijn ogen. "Ha nee, het bleef aan, jij kan het niet," zegt hij, "ik kan het wel." En hij doet de ogen stevig open en dicht. "Zie je wel, ik kan dat." En hij kijkt mij opgewekt, maar ook een beetje wantrouwig aan. Assimilatie en een begin van aanpassing aan een weerbarstige realiteit.
Voor baby's, zegt Piaget, valt nog de hele werkelijkheid samen met hun wensen ten aanzien van die werkelijkheid. Geleidelijk aan echter dwingt die werkelijkheid hen op bescheiden schaal tot accommodatie.
Ik ga hier niet uitgebreid Piaget's theorieën bespreken. Twee begrippen wil ik nog noemen: *decentrering* en *egocentrisme.* Egocentrisme is gelijk de solipsist, het subject dat de werkelijkheid denkt en niet kan onderscheiden tussen de werkelijkheid en zijn eigen inwerking op de werkelijkheid. Decentrering is het proces waarin egocentrisme wordt opgeheven en het subject zicht krijgt op de manier waarop zijn eigen omgang met de werkelijkheid bepaalt wat als werkelijkheid voor hem verschijnt. Decentrering is volgens Piaget te zien als de dimensie waarlangs de morele en intellectuele ontwikkeling van kinderen verloopt.

"Ik ga opa en oma ophalen," denkt de drie-jarige, en wat hij denkt is wellicht ook de realiteit op dat moment. Misschien kunnen we het begrijpen als een vorm van interne communicatieve symmetrie bij de peuter. Alle informatie die hij krijgt fungeert als verschillende gesprekspartners van wie de standpunten worden gewogen en bediscussieerd. Het zijn gevoelens, behoefte aan gezelligheid, een bepaalde blik in de ogen van moeder, een opmerking, wie weet een stukje muziek op de radio. Hij bereikt overeenstemming over iets in de werkelijkheid. *...en daar verschijnen opa en oma.* Niet dus.

En nu ga ik een huis kopen. Boven in mijn zolderkamertje maak ik plannen, weeg de verschillende argumenten tegen elkaar af, droom, leg contacten, reken en denk mij de wereld. *...en dan sluit ik de koop.* Niet dus.

Zoals ik eerder al schreef, gaat dit verhaal over makelaars. Nu bedoel ik met makelaars *die wereld.* En om volledíger te zijn, ik bedoel eigenlijk mijn werkelijkheid van de voorbije maanden. Daarmee ben ik nog niet volledig genoeg, het gaat over veel meer, maar laat ik eerst het verhaal het zelf laten vertellen.

Ik woon in een fraaie oude woning in Amsterdam. Ik ben niet de enige die haar fraai vindt, want menigeen die bij ons langs komt, roept uit: "Goh, wat wonen jullie mooi!" Op zekere dag horen wij van de eigenaar dat het pand verkocht zal worden. De eigenaar is een kantoor en hij denkt dat Hilversum meer het centrum van de wereld is. Wij in Amsterdam weten wel beter. Verdere overwegingen van hem zijn

dat Hilversum minder parkeerproblemen zal geven en dat al zijn cliënten – het is een vakbond – tegenwoordig over zowel een telefoon als een faxmachine beschikken, zodat problemen en dienstverlening eventueel heen en weer gefaxd kunnen worden. De doorslaggevende factor is uiteindelijk het ruimere kantoorpand.
Wij besluiten een poging te doen tot aankoop van het huis. Als wij dit kenbaar maken bij de eigenaar, staat deze hier niet afwijzend tegenover. Hij vertelt dat hij niet rechtstreeks met ons zaken wil doen, want de leden van de bond mochten eens het idee krijgen dat de bewoners bevoordeeld zouden worden. Tussen neus en lippen door merkt hij op dat hij zich ook goed voor kan stellen dat wij gewoon gaan verhuizen. "Jullie hebben hier toch al die tijd fijn mogen wonen van ons?" zegt hij. Ik hoor een vaag gerommel in de verte.
In de dagen die volgen, beginnen we met alle implicaties en complicaties die het kopen van *dit* huis met zich meebrengt, op een rijtje te zetten. Er zijn met ons erbij drie hoofdbewoners, waarvan één wel met de koop mee wil doen en de ander gewoon wil blijven huren, hoewel zij eigenlijk nog liever iets kleiners en moderners zou willen. We verzamelen informatie bij de Postbank en Vereniging Eigen Huis en bepraten de (on)mogelijkheden met vrienden en familie. Intussen verhuist het kantoor, zodat we nu op ons gemak de lege benedenverdiepingen kunnen bekijken en volop kunnen fantaseren over de mogelijkheden.
Dan valt op een dag een brief van makelaarskantoor Zadelhoff in de bus, waarin de bewoners uitgenodigd worden een *onvoorwaardelijk bod* te doen. De brief was ondertekend met een naam die onvergetelijk had kunnen worden in een roman van Bordewijk of Elsschot: *Scheurleer.* Ik bel hem een paar dagen later op en maak een afspraak voor de komende week. Voor een eerder tijdstip maak ik een afspraak met een financieringsadviesbureau, dat ons aanbevolen was door kennissen. *...en zo zette de peuter zijn fietsje op de rails.*

Of deed ik dat wat later? De vriendelijke meneer van het financieringsadviesbureau rekende alles netjes voor mij uit, had een gemotiveerd idee over het bod dat ik moest doen en raadde mij ten stelligste af het samen met een ander te kopen. Hij schilderde alle haken en ogen en onnodige complicaties die dat met zich mee zou brengen. Het voordeel was voor mij, vond hij, wij woonden er het langst, de meekopende buurman had slechts een gebruikscontract, de eigenaar wilde ongetwijfeld snel van het huis af. Het zag er zeer zonnig uit voor ons. Bij het afscheid kreeg ik een stevige hand van hem. Hij keek mij aan met een ferme blik. "Mijnheer Wieringa, dit wordt de zaak van de maand."
Toen ik naar huis liep, leek alles lichter buiten. Het duizelde mij een beetje. Ik besloot even bij een vriend langs te gaan. "Johan," zei ik, "ik ga het huis kopen, we kunnen rijk worden." *...en ik trapte ijverig in de richting van het station.*
Had ik toentertijd goed geluisterd, dan had ik wellicht het zachte gerommel in de verte gehoord, maar ik werd nu opgenomen in een stroom van gebeurtenissen en die voerden mij in wat ik noem: *de wereld der makelaars.*

Ik breng in herinnering wat ik al eerder schreef, namelijk dat dit verhaal over meer gaat dan de wereld der makelaars. Het gaat ook over het fenomeen dat die wereld even mijn wereld werd, of mijn wereld werd die wereld. Ik ga nu niet een chronologisch verslag schrijven over mijn wederwaardigheden op de huizenmarkt. Het viel allemaal niet mee, daar wil ik even mee volstaan. Op een gegeven moment gooide ik een pan door de keuken en dit kan toch geen hoedanigheid zijn van een aanstaand geestelijk werker. Om die pan en zijn vlucht te begrijpen, moet ik het verhaal in een context plaatsen. Die makelaars spreken een eigen taal, zij verkopen huizen en doen dit het liefst zo efficiënt mogelijk en tegen een goede prijs. Geld heeft hier een sterkere argumentatieve kracht dan een goede bedoeling. Als ik met de makelaar voor het eerste gesprek rond de tafel zit, dan is niet aan de orde communicatieve symmetrie te bereiken. Voldoende wordt geacht dat de situatie op dat moment duidelijk gedefinieerd is met: ik verkoper, jij koper.
Vervolgens gaan beide partijen over op ongebreideld strategisch handelen. Uit het feit dat we ook samen een kopje koffie drinken, mag niet de conclusie getrokken worden, dat we ook op leefwereldniveau met elkaar in gesprek zijn. Zou ik de vraagprijs bieden, dan had ik het kopje gerust het raam uit mogen gooien, de koop was desondanks doorgegaan. Zijn koffie smaakte overigens goed en ik bood ver, heel ver onder de vraagprijs.

Ons bod werd uiteraard afgewezen.

De complicaties die het kopen meebracht, bleken niet gering te zijn. De buurvrouw van beneden, die weliswaar wilde blijven huren maar ook andere mogelijkheden zag, stelde een zaakwaarnemer aan. Hij beklemtoonde tegenover mij zijn goede bedoelingen – nee, alleen het belang van de buurvrouw was zijn oogmerk. Als haar goede vriend uitsluitend, zonder eigenbelang, claimde hij bij voorbaat een flinke geldsom voor haar wanneer ik het pand zou kopen – en ik wisselde met hem mijn goede bedoelingen uit, want als ik het huis zou kopen, dan konden we allemaal nog lang en gelukkig hier wonen. Onze goede bedoelingen vormden een band en omdat hij kandidaat-notaris bleek te zijn, kreeg ik ook nog nuttige informatie van hem.
Het werd nog ingewikkelder. Op het kantoor in Hilversum werd een brief bezorgd, slechts ondertekend met: *"...verontruste leden"*. Hun verontrusting bestond in het vermoeden dat de bewoners voor een koopje het huis zouden verwerven en mocht dit het geval zijn, dan wisten zij de landelijke pers wel te bereiken. Ik besloot zelf een makelaar te nemen, enige omzichtigheid was nu geboden, leek mij. Op het tijdstip van onze afspraak leunde ik uit het raam om te kijken hoe een makelaar nu bij een klant op bezoek komt. Een grote Jeep reed langzaam de straat in, veel chroom, extra *striping* van chroom, chromen schijnwerpers op het dak en extra toeters van chroom aan de zijkant. Een gezette man met zonnebril op stapte uit, vergezeld van een slanke jongedame. Mijn makelaar. Hij bekeek het hele huis. "Wat woont u prachtig. Maar wel hoog," zei hij, terwijl hij hijgend boven kwam. Ik had net Mircea Eliade's

De magie van het alledaagse gelezen en vertelde hem dat ik zo dichter bij de goden was en dat ik eigenlijk nog een opening in het dak zou willen voor een nog beter contact en ook meer licht. Hij en zijn assistente lachten hartelijk.
Wij spraken af dat hij contact zou leggen met de tegenpartij. Toen hij vertrokken was, merkte ik dat er een last van mij af gevallen was; ik had een *bemiddelaar* in die andere wereld.

Stelt u zich nu even de achtbaan op de kermis voor. Langzaam wordt u omhoog getrokken, het ratelen van de kettingen voorspelt reeds de ontzettingen en genietingen. Dan gaat u over de rand en in een razende vaart gaat het naar beneden en weer omhoog, opzij, rakelings langs dit en dat, nog eens op en voordat u alles bewust kunt maken, ijlt uw wagentje al naar het eindpunt toe.

"Issuing the utterance is doing something," zegt John Austin en dat wist de *tovenaarsleerling* van Goethe al en deze waarheid werd mij ook duidelijk in het vervolg van het verhaal, dat zich nu met een sneltreinvaart naar het einde spoedt. Ik was inmiddels een kruising geworden tussen Sint Joris en de moderne manager en bevocht het ene moment de draak die onze wereld bedreigde – ons huis als de *axis mundi* – en welke overwinning nieuwe kansen zou voortbrengen, terwijl ik het volgende moment subtiel strategisch handelend uit was op maximale realisatie van zeer privé-gestelde doeleinden, namelijk het lonkende perspectief van vermogensvorming.
Met mijn Januskop op zit ik op een avond met de zaakwaarnemer van de buurvrouw rond de tafel. Hij heeft een collega meegenomen, die zich met een grote geldsom wil inkopen in het huis. Het voordeel van de buurvrouw wordt dan wel substantiëler, meent de zaakwaarnemer. De telefoon gaat, het is mijn makelaar. Ik had al die tijd niets van hem gehoord – druk, druk, druk, weet u – maar hij had er goed over nagedacht, zegt hij. Ik luister en probeer bekende zinnen op te vangen, zoals 'de verkoper vraagt zoveel, ik stel voor zoveel te bieden', maar hoor andere klanken zoals 'kennismaken met uw vrouw', 'de kinderen samen'. Na twee uur praten dringt tot mij door dat hij samen met mij het huis wil kopen. Ik krijg het visioen dat mijn huisarts mij ten huwelijk vraagt.
Ik werk het bezoek de deur uit en ga nadenken. De volgende dag is het slecht weer – de zomer is niet best dit jaar – en het regent pijpestelen. De meneer van het financieringsadviesbureau raadt mij aan een andere makelaar te nemen. Deze kan toch niet meer objectief mijn belang najagen, zegt hij. Hij berekent voor de buurman – die nu definitief mee wil kopen – en mij een ander financieel plaatje. De nieuwe makelaar komt langs, een nogal moedeloze vrouw die niet veel op heeft met huurders. Altijd denken die het huis goedkoper te kunnen kopen. Zij bezit zelf huizen met huurders erin. Een nieuw bod wordt uitgebracht en direct afgewezen. De zaakwaarnemer benadert intussen derden die zelf een bod op het hele huis uit willen gaan brengen. Ik begin langzamerhand een beetje wantrouwig te worden en

verdenk mensen waar ik lief en leed mee heb gedeeld van conspirerende activiteiten. Er komen kijkers en potentiële kopers langs, die bezitterig alle hoeken en gaten besnuffelen. Op het schoolplein maken wij kennis met mensen die ons aanbevolen worden door de ouders van het vriendje van mijn jongste zoontje. "Jullie zoeken toch mensen die mee willen kopen?" Zij komen langs en we bespreken de mogelijkheden. Zij zijn enthousiast, maar willen graag eerst overleggen met hun makelaar. De maandag erop volgend word ik gebeld door de makelaar met de naam uit Bordewijk of Elsschot en hij zegt me dat het huis verkocht gaat worden en dat wij geen gebruik meer mogen maken van de tuin. Dat was tot op heden gedoogd, maar de nieuwe kopers hadden hun eisen. De kopers zijn de mensen van het schoolplein. Als ik hen bel, vertelt hij me dat wij goede buren aan hen krijgen, maar dat zij zeker niet schromen om eventueel juridische stappen te ondernemen tegen huurders, daar hadden ze wel ervaring mee. Dan vliegt er een pan door de keuken.

Het is 1955. Twee jongetjes Wieringa zitten op de dorpel van de keuken en kijken naar het binnenplaatsje. Het zware onweer van zoëven trekt weg, vaag gerommel in de verte, de regen mindert. Wij luisteren naar het razen van het regenwater door de regenpijp naar het putje. Het water op het plaatsje stroomt weg, ook in de put. Het slobbert en gorgelt. Vogels beginnen weer hun gezang. Dan breekt de zon door en daar verschijnt tegen de achtergrond van de donker wegvliedende wolken weer die geheimzinnige veelkleurige boog. Wij weten wat wij zien – onze ouders zien niets, die rommelen maar door in de keuken – en wij drukken onze lijfjes tegen elkaar aan, sprakeloos en aanschouwen en wijzen naar wat helderder en helderder wordt en ons nadert: *de dampkring van Venus!*

De queeste is al begonnen.

Literatuur

Jozef Keulartz, *Van bestraffing naar behandeling. Een inleiding in de sociologie van de hulpverlening*, Boom, Meppel, 1987.

Harry Kunneman, *De waarheidstrechter. Een communicatietheoretisch perspectief op wetenschap en samenleving*,, Boom, Meppel, 1986.

Over liefde en verliefdheid

Grietje Santing

Tot maart 1994 was Grietje Santing humanistisch raadsvrouw bij Justitie, standplaats: de Forensische Observatie en Begeleiding Afdeling (FOBA) van het Huis van Bewaring 'Het Veer' te Amsterdam. De FOBA is een huis van bewaring voor mannelijke gedetineerde patiënten die aan een acute psychiatrische stoornis (meestal een psychose) lijden. De patiënten komen bijna altijd vanuit een ander huis van bewaring naar de FOBA. Na stabilisatie van de toestand van de patiënt blijft hij nog een tijdje in een van de schakelpaviljoens in afwachting van een doorplaatsing. Dat kan variëren van een huis van bewaring, een TBS-kliniek of een psychiatrisch ziekenhuis.

In maart van dit jaar nam Grietje Santing afscheid (functioneel leeftijdsontslag) van alle gedetineerden in de FOBA toren. Zij hield daarbij een korte inleiding voor de 40 gedetineerden en 10 forensisch begeleiders over liefde en verliefdheid. Een verrassend onderwerp in deze setting. Grietje koos dit onderwerp, omdat het binnen de veilige sfeer van de wekelijkse gespreksgroepen regelmatig aan de orde kwam: liefde, verliefdheid, vrijen en het verlangen naar deze zaken. Omdat er ook veel en aantrekkelijke jonge vrouwen werken in de FOBA, is het omgaan met die gevoelens zeer actueel. Ook omdat de FOBA een huis van bewaring is, is er geen gelegenheid om je af te zonderen tijdens het bezoek van je geliefde, àls je die nog hebt. Grietje is er diep van overtuigd dat de keuze van je partner, de reden van het vallen voor iemand heel erg te maken heeft met delen uit je ongekende kant. Het fenomeen van verliefdheid kan je dus helpen om jezelf te leren kennen. Zelfkennis is volgens Grietje voor elk mens van waarde, maar een gedetineerde heeft er nog meer geldige reden voor. De intense belangstelling tijdens de gespreksgroepen gaf haar de moed dit verhaal naar buiten te brengen en de stilte tijdens de lezing bevestigden dat het een goede keuze was.

Dit verhaal gaat niet over seksualiteit. Niet omdat dat niet veel te maken zou hebben met verliefdheid, maar omdat mijn verhaal dan te uitgebreid zou worden. Liefde en seksualiteit zijn ook niet altijd met elkaar verbonden, zoals in de prostitutie en bij verkrachtingen; voorbeelden van gebrek aan liefde.
Liefde is, vanuit mijn overtuiging gezien, náást het voortbestaan van de soort, vooral gericht op het jezelf leren kennen. Op zelfkennis dus en op zelfverwerkelijking. Het is ook een plezierig onderwerp, positief en actueel, want liefde en leven gaan samen, ook in de FOBA. Vaak is het verborgen aanwezig.
Wat is liefde. Daar zijn boeken over volgeschreven, maar ik bedoel een gevoel. Een fijn gevoel, een warm gevoel dat meespeelt in bijna alle relaties.
Je kunt liefde voor een mens voelen, maar ook voor een dier, een plant, een land of zelfs voor een droom. Je kunt ze ook allemaal tegelijk liefhebben. Liefhebben is: willen zien, willen vasthouden, willen koesteren, willen spreken, soms ook willen bezitten.
Je bent van mij alleen! Dat is de moeilijke kant van liefhebben. Aan het begin van ons leven al proberen wij onze verzorgers te veroveren. Eerst met onze vertederende hulpeloosheid en daarna met ons eerste lachje en onze speelsheid. Die speelsheid is een belangrijk onderdeel van de verliefdheid. Zij roept de glimlach op en die glimlach wekt vertrouwen. Vertrouwen in het leven, in *over*leven. Spelen met het jonge leven.
Lammetjes, jonge hondjes, kleine katjes, een ijsbeertje, ze zijn allemaal zo onweerstaanbaar en lief. Je zou ze zo allemaal willen hebben! Wij vallen er voor en de relatie kan beginnen. Het gevoel daarbij zou ik verliefdheid willen noemen. 'To fall in love' zeggen de Engelsen zo treffend. Zèlf onder de indruk van de ernst van het leven vallen wij voor het speelse, het kleine, het onschuldige vooral.
Als kind en jong mens kunnen wij verliefd worden op een model, een voorbeeld, op iemand die wij bewonderen. Zó zou ik ook willen zijn. Dat zegt veel over ons zelf. Je kunt verliefd worden op een klasgenootje, maar ook op de juf of de leraar, een popster, een voetballer of een sportkampioen. Bij menig jongere hangt de kamer vol posters van het idool. Een echte persoonlijke relatie wordt het bijna nooit, maar vergeten doen wij het zelden. Het was een keuze van binnenuit.
De verliefdheid daarna, meestal op een leeftijdsgenoot, is voor veel mensen één van de indringendste belevenissen uit hun jeugd.
Wij zoeken in de ander dat wat wij zelf niet denken te hebben, een wederhelft of iemand die net zo is als wij, een maatje. In beide gevallen proberen wij een deeltje van ons zelf van heel dichtbij te leren kennen. Binnen de veilige sfeer van een speelse verliefdheid kan dat. Maar zo verloopt een jonge verliefdheid niet altijd. Het probleem van de verliefdheid is de teleurstelling. De droom die geen werkelijkheid werd. De heftige verliefdheid en daarna de grote schok en de verbazing over het afgewezen worden of moeten afwijzen. De wereld stort in, terwijl het eigenlijk nog maar een probeersel was. En een hele sterke behoefte.
De pijn moet slijten en we gaan op zoek naar een ander maatje of wederhelft. Soms

lukt het meteen, soms duurt het jaren. Jammer dat de schok van de afwijzing ons vaak zo verlegen en voorzichtig heeft gemaakt. Ondertussen houden wij toch met dat warme gevoel van liefde van onze vrienden en van sommige mensen uit onze omgeving of familie.

Dàn een nieuwe verliefdheid, een speelse liefde, plagen, lachen, stoeien. Heel kwetsbaar zijn we in deze verliefde staat. Er zijn nog steeds heel veel mensen die zo'n verliefdheid voor altijd willen veilig stellen, vastleggen. Een huwelijk, een bruiloft, een prachtige serie foto's en handtekeningen. Er zijn zelfs getuigen die een handtekening zetten. Het contract is gesloten en daar waren genoeg redenen voor. Wij willen graag zekerheid en veiligheid. Ook willen wij aan de buitenwereld onze keuze laten zien. Hij of zij is mijn maatje of mijn wederhelft, hij of zij is van mij. De buitenwereld wil ook weten hoe het zit: wie zorgt voor wie?

Het is de vraag of zo'n contract de verliefdheid wel goed doet. De verliefdheid die langzamerhand uit kan groeien en overgaan in wederzijds vertrouwen en liefde. Als verliefdheid vuur is, dan is liefde zalige warmte. De speelsheid van de verliefdheid kan lijden onder de ernst van het contract. De tijd zal het leren.

Samen kunnen twee mensen dan weer verliefd worden op dezelfde baby, hun kind. Dat kan een nieuwe band worden die heel lang kan duren. De liefde krijgt een extra kans. Een klein mensje zal ons weer van alles leren, ook over ons zelf.

Toch heeft ons maatje, onze wederhelft, niet in alle gevallen àlles voor ons in huis. Wij kunnen nog weer verliefd worden. Een talent, een vermogen dat binnen ons zelf verborgen ligt, soms wordt opgeroepen, aangeraakt als het ware, door een ander mens. Het herkennen van iets onvermoeds in een ander mens kan een groot verlangen in ons wakker maken. Wij willen dat beter leren kennen, ons zelf beter leren kennen. Vaak, heel vaak, vergissen wij ons en denken wij daar die gehele mens voor nodig te hebben, voor te moeten bezitten. Soms gaan we zover dat we ons bezit verruilen. Een valkuil want je kunt nooit een ander mens bezitten. Wij hoeven alleen maar dat verborgen talent te leren kennen, een deel van die andere dierbare medemens.

Er is veel wijsheid voor nodig om meer mensen tegelijk lief te hebben. Liefhebben en bewonderen om de dingen die je van ze wilt leren. Liefde is een gevoel en gevoelens kunnen veranderen. Gevoelens kun je niet dwingen, wel respecteren en koesteren. Ze behoren, net als de gedachten, vrij te zijn.

Alledaagse geestelijke verzorging: een gat in de markt?

Verslag van een symposium

Jan van Eupen

Op 17 november jongstleden werd in Praag de 'Fluwelen Revolutie' van 1989 herdacht. Vaclav Havel, president van de Tsjechische republiek, prees in een toespraak de wederopbouw van de democratie en de vrije markteconomie in zijn land, maar tegelijkertijd hekelde hij de criminaliteit, de intolerantie en het gebrek aan spirituele diepgang, zo las ik in *De Volkskrant* van 18-11-1994.

Op 18 november jongstleden werd in Amsterdam, in De Rode Hoed, een symposium gewijd aan het thema 'Geestelijke verzorging: elke dag voor iedereen'. Gjalt Smids, freelance medewerker van De Rode Hoed, prees alledaagse geestelijke verzorging aan als hèt antwoord op de elementaire behoefte van de mens aan communicatie, maar hij hekelde tegelijkertijd de "toenemende individualisering, de verzakelijking van het leven en de cultuurverontreiniging" als gevaren voor de geestelijke gezondheid. Als ik had mogen denken dat het in Nederland anno 1994 wel meeviel met het gebrek aan spirituele diepgang, dan werd ik in De Rode Hoed wel met mijn neus op de feiten gedrukt.

De mensen in Nederland zijn tegenwoordig minder verbonden met gezin, religie en politiek dan vroeger, zo liet Gjalt Smids ons weten. Er is minder behoefte aan levensbeschouwelijke zielzorg, maar toch moeten mensen weerklank vinden voor hun persoonlijke verhalen. Maar waar is er ruimte voor ontmoeting? Bij wie kunnen mensen hun verhaal kwijt? Er is sprake van een geestelijk vacuüm, dat opgevuld lijkt te worden door de geestelijke gezondheidszorg. De vraag is echter of deze hiertoe in staat is en of dat wenselijk is, aldus werd door Smids de problematiek geschetst.

Smids ging dus uit van een tegenstelling tussen enerzijds de 'alledaagse geestelijke verzorging' en anderzijds de gevestigde geestelijke gezondheidszorg en de levensbeschouwelijke zielzorg (of pastoraat), samen ook wel de bijzondere, professionele en geïnstitutionaliseerde geestelijke verzorging genoemd. 'De professionele en ambtshalve hulpverlening aan en begeleiding van mensen in fundamentele vragen rondom leven, ziekte en dood, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging'

werd evenals het werk van de geestelijke gezondheidszorg – zoals bijvoorbeeld aangeboden door de RIAGGS – èn het aanbod van "heilloze alternatieve produkten", wel als bekend verondersteld, maar niet – of niet meer – opgevat als een adequate vorm om mensen van dienste te zijn op hun speurtocht naar zingeving. Daarom werd op dit symposium de vraag aan de orde gesteld of de overheid niet meer zou moeten investeren in "alledaagse geestelijke verzorging: condities creëren waardoor mensen zichzelf kunnen uitspreken."
De Rode Hoed had vijf 'deskundigen' bereid gevonden om op de inleiding van Smids te reageren: een godsdienstsocioloog, een godsdienstpsycholoog, een semioticus, een psychiater en de plaatsvervangend Directeur-Generaal van het ministerie van VWS. Ik zal eerst hun inleidingen kort samenvatten, dan iets zeggen over wat De Rode Hoed presenteerde als 'de praktijk' van alledaagse geestelijke verzorging, en me vervolgens afvragen: was dit symposium een zinvolle bijdrage aan de discussie over geestelijke verzorging?

De socioloog dr. M. ter Borg sprak over 'de geestelijke onbezorgdheid van het dagelijks leven'. Mensen hebben altijd behoefte gehad aan waarden, normen en betekenissen. Even vanzelfsprekend als het dagelijks onderhoud van het lichaam, door wassen, voeden en kleden, is het dagelijks geestelijk onderhoud. Het is een 'antropologische constante'. Mensen hebben dit altijd gedaan: door gestalte te geven aan een eigen identiteit; door het onderhouden van een relatie bijvoorbeeld met het bovennatuurlijke; door het aangaan van vriendschappen en relaties.
Ook in de moderne samenleving is geestelijke verzorging elke dag voor iedereen volop aanwezig, maar door een erosie van de traditionele geestelijke verzorging, in de context van religie en zielzorg, is het wellicht voor velen moeilijker geworden. Door cultuurkritiek is er misschien meer de neiging tot narcisme. Doch ook nu nog worden basiswaarden in stand gehouden, bijvoorbeeld door TV-consumptie. Wat mensen zoeken en vinden in soap-series en praatprogramma's is een vorm van geestelijke verzorging die naadloos aansluit bij de smaak van het publiek, aldus Ter Borg. Het is een geestelijke verzorging die zich voegt naar de huidige structuur van de samenleving. Is dat onbevredigend? Is dat niet genoeg? Moralisten vinden het te weinig, maar het is de vraag of er iets anders in zit. De mensen maken zelf uit waar ze zin aan geven. Wie dit voor hen in wil vullen, maakt zich schuldig aan geestelijke betutteling, en dat is iets anders dan geestelijke verzorging.

Prof.dr J.A. van Belzen (godsdienstpsycholoog) probeerde te provoceren met zijn stelling: er bestaat geen alledaagse geestelijke verzorging. Als we uit de eerder genoemde definitie van geestelijke verzorging de elementen 'professioneel', 'ambtshalve' en 'op basis van geloofs- of levensovertuiging' weglaten, dan houden we over: hulp bij omgang met fundamentele vragen. Laten we dat alsjeblieft niet gaan institutionaliseren als apart beroep. Er is geen behoefte aan een door de overheid gesubsidieerde organisatie voor zorg bij levensvragen of zinvragen, zo stelde Van Belzen. Ook

de RIAGG is er niet het eerste of aangewezen station voor. We moeten de levensproblematiek niet medicaliseren of pathologiseren.
Voor de geestelijke hygiëne is een eigen netwerk gecreëerd, een psycho-sociaal circuit met regionale steunpunten in de vorm van RIAGGs. De theologische faculteiten hebben een gat in de markt ontdekt en daarop hun aanbod van religiestudies of godsdienstwetenschappen ontwikkeld (wat natuurlijk in feite ook theologie is, JvE). Moet er daarnaast een opleiding voor zingevingsdeskundigen komen? Is er een markt voor 'zinconsulenten', die niet ambtshalve, niet op basis van geloofs- of levensovertuiging, niet als herders met een boodschap, maar als gidsen met een verwijzingsfunctie de 'ondeskundige' medemens wegwijs moeten maken? (Ook) Van Belzen zag het niet zo zitten.

De semioticus dr. A. van Zoest poneerde de stelling: de meest onschuldig lijkende taaluiting kan een smeekbede om communicatie zijn. De mens heeft het vermogen tot communiceren. Communiceren gebeurt door middel van tekens. Ook taal bestaat uit tekens. De mens heeft behoefte aan erkenning, wil in zijn bestaan worden bevestigd, in zijn waarde worden erkend. Het bevredigen van deze erkenningsbehoefte is de broodnodige geestelijke verzorging van alledag. Het luisteren naar verhalen van mensen is een noodzakelijke aanvulling op het verzamelen van statistische gegevens over mensen. De drang om verhalen te vertellen is onstuitbaar. Geen verhaal is onschuldig. Let op de narratieve structuur, want onder de vermomming zit een waarheid die naar buiten wil, naar buiten moet. Het geven van response (verbaal of non-verbaal) is het aanvaarden van de narratieve behoefte, het recht doen aan de drang tot communiceren, het is een vorm van generositeit.

De psychiater dr. J.A. Swinkels had zijn lezing de titel gegeven: 'Academische wijsheid is ondergeschikt aan levenswijsheid'. Voor hem was de zingevingsvraag geen alibi om een medische diagnose te stellen. Hulpverleners moeten proberen te ontdekken wat de hulpvraag is. Hulpverleners lijden soms aan het hulpverlenerssyndroom, en gaan er dan te snel vanuit dat mensen zielig of hulpbehoevend zijn. De mens is een bio-psychosociaal wezen en wil dus lichamelijk, geestelijk en maatschappelijk goed functioneren. Dat roept vragen op, maar niet elke vraag is een probleem. Mensen wijzen soms, op goede gronden, de zingevingsvraag af. Religieuze gevoelens kunnen mensen te veel worden. Ook seksuele en existentiële gevoelens horen bij het levensverhaal. Psychiaters praten met mensen over hun levensverhaal, en leren daarvan dat niets voorspelbaar is. Waarom doen mensen zoals ze doen? Er zijn veel vragen, weinig antwoorden. De psychiater kan niet aan zingevingsvragen ontkomen. 'Ken U zelf', dat geldt ook voor de hulpverlener. Geestelijke gezondheidszorg zonder aandacht voor levensvragen is een soort veterinaire psychiatrie. Geestelijke gezondheidszorg en geestelijke verzorging liggen in elkaars verlengde.

Drs. P.H.B. Pennekamp, van het ministerie van VWS, had uit een onderzoek naar 'Welzijn in Dordrecht' opgemaakt dat eenzaamheid geldt als een belemmering voor welzijn. Sociaal isolement was het centrale thema van dat onderzoek, en dus was eenzaamheid volgens hem een kernprobleem voor geestelijke verzorging in zorginstellingen.
Goede kwaliteit van de zorg vergt aandacht voor geestelijke zorg en daarom is geestelijke verzorging een wezenlijk component van de zorg. Het wetsontwerp *Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen en zorginstellingen* is bedoeld om een wettelijke basis te gaan bieden voor de toegankelijkheid en de beschikbaarheid van geestelijke verzorging in zorginstellingen. In de Memorie van Toelichting bij dit wetsontwerp wordt ook aandacht gevraagd voor ethische, religieuze en levensbeschouwelijke vragen die in zorgsituaties kunnen opkomen. Dit zou een opening kunnen zijn voor een wettelijk fundament onder geestelijke verzorging in een wat ruimere betekenis dan het traditionele pastoraat. Maar helaas heeft het kabinet het wetsontwerp 'in heroverweging'.

Het middagprogramma van de symposiumdag omvatte een viertal interviews met mensen 'uit de praktijk' en een forumdiscussie, waarvoor de inleiders en de geïnterviewden – acht heren en één dame – plaats namen op het podium om vragen van elkaar en vanuit de zaal te beantwoorden. Geïnterviewd werden achtereenvolgens een pastoraal buurtwerkster van de gereformeerde kerk in Leiden, een astroloog, een medewerker van een inloophuis in Amersfoort en de directeur van de SOS telefonische hulpdienst in Amsterdam.
De pastoraal buurtwerkster vertelde dat ze werkt met kansarmen, vluchtelingen, allochtonen en anderen voor wie de drempel van zorgaanbiedende instellingen veel te hoog is. Voor haar liggen zingevingsvragen gewoon op straat. Zij heeft rond haar buurthuis een soort gemeenschap gesticht, waarin alledaagse lichamelijke en geestelijke verzorging concreet gestalte krijgt. Op godsdienstige verzorging is zij niet in eerste instantie uit.
De astroloog bleek, als directeur van een (door WVC/VWS gesubsidieerd) bezinningscentrum in Utrecht, te werken met 'zelfbezinningsgroepen', waarin mensen hun verhaal kwijt kunnen. Hij constateerde dat cursussen geestelijke verzorging voorzien in een behoefte. Spirituele bezinning krijgt steeds meer erkenning, wat ook zou blijken uit de enorme groei van de New Age-beweging. Maar er moet wel gekeken worden naar kwaliteit, zo voegde hij er aan toe.
De medewerker van een inloophuis in Amersfoort – voortgekomen uit een initiatief van de plaatselijke Raad van Kerken – zag alledaagse geestelijke verzorging als een appèl op de kracht die in mensen zelf aanwezig is. Daarom ook is één van de kenmerken van het inloophuis dat de buurt de agenda vormt.
Tenslotte de directeur van de SOS telefonische hulpdienst in Amsterdam, een omvangrijke vrijwilligersorganisatie, die onder andere ook een verwijsfunctie heeft. Hij stelde dat door het geduldig en zorgvuldig luisteren naar mensen die opbellen,

anonieme vrijwilligers een belangrijke rol kunnen vervullen in het opvangen van 'geestelijke nood'. Vragen over 'de zin van het leven' worden veelvuldig gesteld.
Tussen de sprekers door was er twee maal een kort optreden van 'een ervaringsdeskundige', wat een sprankelend solo-cabaret bleek te zijn van Riet Karsenbarg, op gitaar begeleid door Coen Zeeman. Met haar spitse en geestige conferences oogstte ze veel succes.

Was het een zinvol symposium? Het kwam in ieder geval op een zinvol moment: in het jaar waarin de kwaliteit van de zorg en het aspect geestelijke verzorging nadrukkelijk ter discussie staan, mede vanwege wetsontwerpen daarover. Het was goed georganiseerd, op een geschikte lokatie en het had een redelijk aantal bezoekers getrokken.
Het was ongetwijfeld moedig van De Rode Hoed om een half jaar na het symposium 'Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe?' opnieuw voor dit thema te kiezen. De pretentie om via de invalshoek 'alledaagse geestelijke verzorging' een originele oplossing te kunnen bieden voor een recent ontdekt *geestelijk vacuüm*, was echter wat overmoedig. En het aanbieden van zes lezingen, vier interviews en een forumdebat op één dag was wel wat overdadig. Gelet op de inhoud van het gebodene was, achteraf gezien, de hele onderneming toch min of meer overbodig.
De probleemstelling was zonder meer zwak. Alledaagse geestelijke verzorging is moeilijk af te bakenen als een afzonderlijk gebied naast bijzondere, professionele geestelijke verzorging. Dat bleek ook wel uit de reacties. Aandacht voor het levensverhaal van mensen is een onderdeel van geestelijke gezondheidszorg en van levensbeschouwelijk geestelijk werk, maar ook van een verantwoorde zorg- en hulpverlening in het algemeen, èn – mogen we hopen – ook van de dagelijkse omgang van mensen met elkaar.
Als voor het signaleren en verstaan van alledaagse levensvragen, van gewone menselijke uitingen en gevoelens, twijfels en pogingen tot zingeving afzonderlijke antennes worden opgericht, weer een nieuwe discipline in het leven moet worden geroepen, met een eigen subsidiestroom voor voorzieningen waar mensen 'zichzelf kunnen uitspreken', zijn we dan niet bezig met het draineren van alle beroepen waarin met en ten behoeve van mensen gewerkt wordt? In een poging de verzakelijking tegen te gaan bevorderen we dan juist dat medici, verpleegkundigen, maatschappelijk werkers, gevangenbewaarders en allerlei andere hulpverleners het technisch handelen gaan opvatten als de kern van hun beroep.
Terecht wezen Van Belzen en Swinkels erop dat levensproblematiek niet los verkrijgbaar is en dat voor levenswijsheid geen afzonderlijke opleiding bestaat en ook niet gecreëerd moet worden. Omgaan met zingevingsvragen kan geleerd worden; een gevoeligheid voor wat kwaliteit van leven in concrete omstandigheden kan inhouden kan ontwikkeld worden; op het deelnemen aan 'het narratieve discours' over individuele bestaansethieken kunnen professionals voorbereid worden. Maar het vermogen om gesprekspartner te zijn voor alledaagse levensvragen kan door geen enkele

beroepsgroep geclaimd of geannexeerd worden. De door De Rode Hoed gesuggereerde tegenstelling tussen beroepsmatige geestelijke zorg/verzorging en alledaagse geestelijke verzorging bleek een schijntegenstelling te zijn. Mensen moeten inderdaad hun verhaal ergens kwijt kunnen, bij hun vrienden, partners, familieleden, collega's, hulpverleners, raadslieden, telefonische hulpdiensten desnoods, maar een apart circuit creëren voor alledaagse geestelijke verzorging is net zo misplaatst als professionele geestelijke verzorging laten verdampen tot 'tijd hebben voor...'

Professioneel geestelijk werk: nu of nooit?

Verslag van een studiedag

Ina van Zanten

25 november jongstleden organiseerde de Vereniging van Geestelijk Werkers 'Albert Camus' in oprichting (hieronder aangeduid als de vereniging 'Albert Camus') in Utrecht een studiedag onder de titel 'Professioneel geestelijk werk: nu of nooit?'. Doel van deze studiedag was de levensvatbaarheid en wenselijkheid aan de orde stellen van een op te richten vereniging voor niet-denominatiegebonden geestelijk werkenden (HBO/universitair). Voorts wilde men het draagvlak voor dit initiatief inventariseren.
Na de opening door mede-initiatiefnemer K. Burger (Vereniging voor Vrijgevestigd Humanistisch Geestelijk Werk) werden door prof. I. Bulhof (bijzonder hoogleraar Wijsbegeerte aan de Universiteit van Leiden) en J. de Boer (geestelijk verzorger in psychiatrisch ziekenhuis De Grote Beek te Eindhoven) lezingen gegeven over de wenselijkheid van een niet-denominatiegebonden vereniging van geestelijk werkenden. In de middagsessie werden inleidingen verzorgd door H. de Kruik (psychosociaal werkster in bejaardenoord De Bogt te Amsterdam), K. Pandoki-Mishre (hindoe pandit) en C. Maas (voorzitter van het Nederlands Verbond van Psychologen, psychotherapeuten en Agogen).

Laat duizend bloemen bloeien

In haar lezing 'Laat duizend bloemen bloeien' stelde prof. Bulhof dat de toekomstige vereniging 'Albert Camus' een vruchtbare bodem zou kunnen bieden om vormen van zingeving in de samenleving te bevragen en professioneel te ondersteunen. In onze tijd hebben de grote verhalen (marxisme, liberalisme e.d.) afgedaan. Oude denkkaders uit de tijd van de verzuiling hebben niet meer een vanzelfsprekend gezag. Er is sprake van een individualisering van de zingeving, wat wil zeggen dat iedere mens zelf de zin van zijn of haar leven moet zoeken. Er zijn echter twee

ontwikkelingen die er voor zorgen dat 'de omgeving' niet optimaal is voor zinzoekende mensen.
De eerste ontwikkeling is de verwetenschappelijking van het leven. De wetenschappelijke werkelijkheid heeft een overheersende plaats ingenomen binnen onze huidige samenleving. Het accent ligt hierdoor op hetgeen de wetenschap allemaal kan en niet op hetgeen ze *niet* kan. In de wetenschap komt evenwel een duidelijk onvermogen naar voren: het onvermogen om existentiële kwesties te hanteren ('emoties': schuld, dood, verantwoordelijkheid etc.). Ten tweede – samenhangend met het wetenschappelijke primaat – is er in onze samenleving een tendens tot een steeds verder voortgaande individualisering van het leven. De gebeurtenissen die mensen in hun leven overkomen en de daarmee gepaard gaande emoties en pijnen, worden geïndividualiseerd. Pijnen worden zo tot individuele aangelegenheden gereduceerd en daardoor heviger ervaren.
Als gevolg van deze twee ontwikkelingen neemt de behoefte aan geestelijke verzorging toe. Anderzijds is er op dit moment onvoldoende aanbod aan geestelijke verzorging. Het belang van een toekomstige vereniging van geestelijk werkers 'Albert Camus' ligt onder meer in het vragen om erkenning van deze ontwikkelingen, aldus Bulhof.
De bijzondere kenmerken van de vereniging 'Albert Camus' worden gevormd door haar oecumenische en multi-culturele karakter. Het oecumenisch karakter van de vereniging vloeit voort uit het gegeven dat de huidige samenleving in sterke mate pluriform is geworden in levensbeschouwelijk opzicht. Mensen ontlenen hun levensbeschouwelijke identiteit niet (meer) aan 'het verhaal' respectievelijk 'de waarheid' van een levensbeschouwelijk instituut of genootschap (kerkgenootschappen, Humanistisch Verbond). Hiernaast komen we in de huidige samenleving mensen uit verschillende culturen en religies tegen (islam, christendom, hindoeïsme, etc.). Dit multiculturele karakter van de samenleving vraagt om een vereniging welke openheid nastreeft ten aanzien van uiteenlopende culturele en religieuze oriëntaties. Mensen die hun levensbeschouwing leven, hernemen ieder op hun eigen manier de 'oude verhalen' en geven deze steeds opnieuw gestalte. Zingeving komt dus neer op de persoon zelf die een 'waarheid' leeft en daarvoor een specifieke, vanuit de eigen oriëntatie ingekleurde vorm zoekt, zonder de hulp van een bemiddelend instituut of genootschap.
'Albert Camus' zou een zinvolle functie kunnen vervullen voor de samenleving onder de voorwaarden dat zij de zingevende autonomie en levensbeschouwelijke tolerantie ('terugtreden van het ego') erkent en respecteert, zo stelde Bulhof. Een dergelijke vereniging zou ten eerste een intermediaire rol kunnen hebben ten aanzien van de zoektochten van mensen om een levensvorm te vinden die bij hun verhaal of 'waarheid' past. Het gaat dan dus om meer dan louter beroepsmatige belangenbehartiging. De vereniging zou via de inzet en scholing van professionele geestelijk werkers mensen kunnen stimuleren om concreet inhoud en structuur te geven aan hun pogingen om op autonome en unieke wijze bestaande 'verhalen' en

'waarheden' (levensbeschouwelijke oriëntaties) te (her-)interpreteren en te vormen. Het gaat dus om de toerusting van de op te richten vereniging om cliënten te oefenen in de ethische en esthetische vormgeving van hun leven.
Ten tweede moet worden bedacht dat een samenwerking tussen geestelijk werkers die in levensbeschouwelijk opzicht pluriform georiënteerd zijn, niet automatisch ontstaat. Daarvoor is een transformatie van het subject vereist, en wel in de vorm van een terugtreding van het ego. Uitgangspunt daarbij is de bereidheid om te leren van andere levensbeschouwingen, en de eigen identiteit te laten bevragen. Als geestelijk werkers bereid zijn om afstand te nemen van hun eigen identiteit worden zij zich bewust van de eigen grenzen. Bulhof noemde dit 'transcendentale openheid'. Deze openheid is noodzakelijk, omdat levensbeschouwelijke kaders nooit de hele 'waarheid' omvatten. Naast intellectueel inzicht in openheid en tolerantie is tevens spiritualiteit nodig, dat wil zeggen de bereidheid om 'leeg te worden' teneinde ruimte te (kunnen) geven aan andere levensbeschouwelijke visies. De vereniging 'Albert Camus' zou een belangrijke taak kunnen hebben in het uitdragen van een tolerante en open werkhouding.

Het gat in de markt van geestelijk welzijn en geluk

In zijn lezing 'Het gat in de markt van geestelijk welzijn en geluk' maakte J. de Boer duidelijk dat traditionele instituties zoals de kerkgenootschappen, het Humanistisch Verbond en de sekten, de levensbeschouwelijke markt niet meer voor de volle honderd procent afdekken. Tevens is er een ontwikkeling te constateren naar toenemende individualisering van de zingeving. Dit vraagt om een antwoord van professionele geestelijk werkers, die in staat zijn om te communiceren over levensbeschouwelijke kwesties in de publieke sfeer.
Waarom is de vereniging 'Albert Camus' van belang? Het antwoord op deze vraag is volgens De Boer dat de samenleving zingeving niet langer toevertrouwt aan traditionele instituten, zoals de kerken, noch aan sekten en geestelijke leiders (goeroes), terwijl tegelijkertijd mensen steeds meer hun eigen zingeving (willen) bepalen. Men wil geen deel meer uitmaken van een cultuur waarin een zuil of een levensbeschouwelijk instituut uitmaakt wat men moet denken over existentiële kwesties. Een beroepsvereniging als 'Albert Camus' heeft hier de opdracht om levensbeschouwelijke deskundigheid te relateren aan de samenleving. Het gaat erom de relatie tussen private en publieke zingeving te ontwikkelen en in stand te houden. Een vereniging van geestelijk werkers kan dit doel dichterbij brengen door niet zelf een 'leer' of 'waarheid' te propageren, maar existentiële keuzes aan individuen zelf over te laten. Zij kan een nieuwe 'taal', nieuwe denkmodellen en communicatiemethoden over levensbeschouwing en interpretaties van het leven aanbieden. Voorwaarden hiervoor vormen een helder beroepsprofiel en professionalisering van het geestelijk werk.
Ten aanzien van de beroepsdeskundigheid bestaan problemen, waarop een toekom-

stige vereniging van geestelijk werkers zou kunnen inspelen. Door De Boer werden de problematische kanten van het huidige geestelijk werk toegelicht met behulp van het beeld van een gelijkzijdige driehoek. Aan de uiteinden van de driehoek bevinden zich de drie kenmerkende facetten van het beroep: symbool, vrijplaats en beroepsdeskundigheid. Het symbolische facet van het beroep verwijst naar de associatie van geestelijk werk met het 'geheim van het leven' (geboorte, dood etc.). Bij de vrijplaats gaat het om de geestelijk werker die als gesprekspartner luistert naar de ander en aan wie de ander alles toevertrouwt. Op het derde facet nu, de beroepsdeskundigheid op het levensbeschouwelijke terrein, worden geestelijk werkers op de werkvloer nog nauwelijks aangesproken.
Dat dit laatste niet of onvoldoende gebeurt, ligt ten dele aan de onduidelijkheid over het beroepsprofiel van geestelijk werkers. Drie aandachtspunten zijn in dit verband van belang. Ten eerste ontbreekt een duidelijke visie op de doeleinden en effecten van geestelijke verzorging. Ten tweede hebben geestelijk werkers die werkzaam zijn in een beroepspraktijk, zelf veelal geen heldere visie op hun eigen beroep (doel, inhoud, methoden, beroepscode). Ten derde ontbreekt het aan een gezamenlijk beroepsprofiel onder geestelijk werkers. Het beroep van geestelijk werker heeft zich dus binnen de driehoek onvoldoende geëmancipeerd, met name op het punt van de beroepsdeskundigheid.
Om erkend te worden als eigen specialisme met specifieke deskundigheid op levensbeschouwelijk terrein is een bezinning nodig op de essentie of kern van beroepsmatig geestelijk werk. Welke deskundigheden zijn noodzakelijk voor deze beroepsgroep? De Boer noemde kennis en inzicht in de levensbeschouwing de eerste en belangrijkste deskundigheid van geestelijk werkers. De tweede deskundigheid wordt hoofdzakelijk gevormd door het veld waarin men werkzaam is (bijvoorbeeld onderwijskundige of pedagogische aspecten in vormingsonderwijs). Daarnaast vraagt het beroepsmatig bezig zijn met levensbeschouwing om een eigen taal. Deze taal bestrijkt een continuüm: levensbeschouwing – waarden en normen – houding – en gedrag. Waar een psycholoog begint bij gedrag, eindigt de geestelijk werker. De taal heeft als object: doelen, werkwijzen en beoogde effecten van het geestelijk werk.
Geestelijk werk zou verder duidelijk losgekoppeld moeten worden van probleemoplossing. Het beroep van geestelijk werker is niet probleemoplossend maar hermeneutisch van aard: het gaat om het verstaan van het leven.

De Boer zag de volgende rol weggelegd voor de toekomstige beroepsvereniging:
Ten eerste zou een niet-denominatiegebonden beroepsvereniging kunnen werken aan doeleinden en methoden voor levensbeschouwelijke communicatie ('taal'). Zingeving wordt in deze visie dan niet teruggedrongen tot een private zaak van voelen en emoties, maar tot onderwerp gemaakt van een publieke dialoog. Geestelijk werk kan daardoor een grotere plaats innemen in de publieke sfeer.
Ten tweede kan een beroepsvereniging proberen de betrokkenheid tussen opleiding en werkveld te verhogen. Zowel vanuit de opleidingen als vanuit het werkveld

moeten vragen worden gesteld en antwoorden worden gegeven. Een dialoog tussen opleiding en werkveld waarborgt aansluiting.
Ten derde kan een beroepsvereniging toezien op de kwaliteit van geestelijk werk. Een toetsingscommissie en gedragscode zijn opties om bestaande beroepspraktijken te controleren. Het voorkomt ook dat geestelijk werkers worden geconfronteerd met taken waarvoor zij niet zijn opgeleid.

De weerbarstige politieke praktijk

H. de Kruik ging in haar inleiding in op haar werk als psycho-sociaal werkende in een bejaardenoord te Amsterdam. Centrale elementen van haar taakomschrijving zijn: individuele begeleiding van bewoners op het gebied van levensvragen, coördinatie van de contacten met de verschillende levensbeschouwelijke instellingen en het leveren van een bijdrage aan de ontwikkeling en bepaling van zorgbeleid. Geestelijke verzorging vormt zo de kern van haar werkzaamheden, aldus De Kruik. Opvallend gegeven is dat zij rechtstreeks in dienst is van het bejaardenhuis en dat haar functieomschrijving geformuleerd is door de directie van het huis.
Het ontstaan van haar functie heeft een interessante voorgeschiedenis. In 1985 is door de gemeente Amsterdam het besluit genomen om geestelijke verzorging in verzorgingshuizen niet langer te vergoeden. De directie van dit bejaardenhuis heeft zich toen uitgesproken voor de handhaving van geestelijke verzorging aan de bewoners. Om het aanbod van geestelijke zorg toch financieel mogelijk te maken, is de functieomschrijving gewijzigd. Het etiket 'geestelijk verzorger' werd doelbewust verruild voor het etiket 'psycho-sociaal werkende'. Op grond van een gewijzigd profiel kwam de functie derhalve in aanmerking voor subsidie.
De aanduiding van haar werk lijkt hoofdzakelijk een praktisch politiek doel te dienen, namelijk de geldkraan openhouden. Maar bij nader inzien heeft de functieaanduiding bij De Kruik zelf een bezinning op gang gebracht over de kern van haar identiteit als psycho-sociaal werkster. Iets wat praktisch oogt, blijkt zo dus principieel te zijn in zijn effecten.
De Kruik noemde drie uitgangspunten als kernelementen van haar identiteit. Ten eerste het werken vanuit een universele houding, dat wil zeggen niet gebonden zijn aan een denominatie. Ten tweede haar visie op haar eigen levensbeschouwing in relatie tot haar werk met de bewoners. In de visie van De Kruik is de eigen levensbeschouwing niet van belang bij gesprekken met bewoners. Belangrijker is het om aan te sluiten bij de levensvisie van de bewoners zèlf. Kennis en inzicht in de eigen waarden en normen is wel van belang om de bewoner op de levensvisie te bevragen. Ten derde haar uitgangspunt, of grondhouding, dat de bewoner mag zijn wie hij of zij is.

Geestelijk werk voorbij overgeleverde tradities

De organisatie van hindoe-pandits in Nederland ziet wel wat in een toekomstige beroepsvereniging, zo stelde pandit K. Pandoki-Mishre, omdat zo'n vereniging de pandits kan ondersteunen bij hun professionalisering en positiebepaling binnen de samenleving. De pandits die rond 1975 vanuit Suriname naar Nederland zijn gekomen, hebben hun tradities en rituelen weliswaar overgedragen aan hun leerlingen, maar niet hun levensbeschouwelijke achtergrond en rechtvaardiging. Dus wel het *wat* en het *hoe* maar niet het *waarom*.
Pandoki-Mishre benadrukte het belang van kennisoverdracht aan toekomstige hindoe-priesters en van bezinning op hun positie binnen het werkveld van geestelijke verzorging en welzijn. De dialoog met andere geestelijk werkers is volgens hem een geschikt middel tot verdere professionalisering van het geestelijk werk als pandit.

Ontmoeting als zingeving

De laatste inleiding, getiteld 'Ontmoeting als zingeving', werd verzorgd door dr C. Maas. Geestelijke menswording heeft betrekking op de zin van het leven. Vertrekpunt voor geestelijke zorg is volgens Maas dat een mens 'geschouwd' wil worden in zijn mensheid. Dit houdt in: het verlangen van mensen naar ontmoetingen, waarin het zinzoekend vermogen weer opengaat waar het voorheen afgesloten was door pijn, verdriet of andere kwetsuren. De mens moet 'geschouwd' worden, want hij is zowel zingever als zinzoeker. Wezenlijke ontmoetingsmomenten zijn nodig om jezelf en de ander te bevragen op de eigen taak of opdracht in het leven. Een beroepsvereniging van geestelijk werkers zal vanuit een houding van eerbied voor cliënten begeleiding kunnen bieden bij het gaan van de eigen levensweg.

Een beroepsvereniging: nu of nooit?

De brandende vraag op deze studiedag, i.c. de verkenning naar mogelijkheden en belangstelling voor een niet-denominatiegebonden beroepsvereniging, ontmoette met name weerklank bij de aanwezigen met een HBO-opleiding. Dat was op zich niet verwonderlijk gezien het feit dat de meeste HBO-opgeleiden geen achterban hebben in de hoedanigheid van een zendend genootschap. De behoefte aan een beroepsprofiel, deskundigheidseisen en een beroepscode doet zich dan ook voornamelijk voelen bij HBO-opgeleiden. Het valt te verwachten dat HBO-opgeleiden zich beter kunnen profileren naar het werkveld toe wanneer zij een beroepsvereniging hebben die bijdraagt aan hun verdere professionalisering.
Een ander motief dat werd genoemd, is het voorkomen van ééndagsvliegen op het werkveld van geestelijke verzorging. Op zich valt er genoeg te zeggen voor een

normatieve professionaliteit welke duidelijk openstaat voor velerlei soorten levensbeschouwelijke inspiratiebronnen. Daarbij is het niet alleen van belang dat een dergelijk initiatief aansluit bij wat er in de samenleving leeft aan zingevingsoriëntaties, maar ook bij de gegroeide institutionele context van het geestelijk raadswerk. Immers, de financiering van geestelijk raadswerk door de overheid verloopt nog steeds grotendeels langs de denominaties. Ook de indeling en subsidiëring in werkvelden van geestelijke verzorging, zoals bejaardenzorg en justitie, volgen hetzelfde principe. Binnen de veranderende maatschappelijk-politieke context kan een 'herijking' plaatshebben van opvattingen over professionaliteit in dialoog met de zuilenorganisaties. Ook is het denkbaar dat geestelijke zorg geïntegreerd wordt in bestaand beleid op het gebied van de geestelijke gezondheidszorg.
Kortom: geen specialisatie (taakverdeling naar discipline) maar integratie. Mijn voorkeur zou dan uitgaan naar een wettelijke regeling door de overheid met betrekking tot toegankelijkheid en kwaliteitseisen ten aanzien van geestelijke verzorgers, aangevuld door een normatieve sturing van de ambtshalve kwaliteit van geestelijke verzorgers door een aantal van overheidswege erkende beroepsverenigingen resp. genootschappen welke in levensbeschouwelijk opzicht pluriform zijn georiënteerd. Dat zou mijns inziens betekenen dat er binnen de geestelijke verzorging plaats gemaakt moet worden voor nieuwe professionals en, voorzover dat al bestaat, hun zendend genootschap (met name pandit en imam). Levensbeschouwelijke deskundigheid kan zodoende duidelijk worden geprofileerd.

(zie ook de rubriek Signalementen)

Nieuwsbrief

Vertrek Hoofd van Dienst HGV in Ziekenhuizen

Het hoofd van dienst humanistisch geestelijke verzorging in ziekenhuizen mevr. H.A. (Heleen) Kromhout, is per 1 februari 1995 vertrokken vanwege het aanvaarden van een functie bij Justitie. Zij zal voor een interimperiode worden opgevolgd door mevr. T. de Schutter.

Mini-Symposium 'Geestelijke zorg bij kanker: andere zorg?'

Op woensdag 15 maart a.s. organiseert het Integraal Kankercentrum Amsterdam (IKA) in samenwerking met de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGVZ) een landelijk mini-symposium voor geestelijk verzorgers die werkzaam zijn in de zieken-, verpleeg- en verzorgingshuizen.
De begeleiding van patiënten met kanker stelt specifieke eisen aan de kennis van de geestelijk verzorger. Daarom komen op deze dag naast bestaansvragen ook medische en psychosociale onderwerpen aan bod. De samenwerking met andere disciplines is een ander belangrijk aandachtspunt van deze dag.
Het mini-symposium vindt plaats in het IKA, Plesmanlaan 125, 1066 CX Amsterdam, op woensdag 15 maart van 9.30 uur tot 16.30 uur. Voor meer informatie kan men contact opnemen met congrescoördinator dhr R.R. de Boer, tel.: 020-6172903.

Conferentie 'Mens, hoe denk je dat jij bent?'

De sectie psychiatrie van de Vereniging van Geestelijk Verzorgers in Zorginstellingen (VGVZ) wijdt haar jaarlijkse conferentie aan het thema mensbeelden en zingeving in de psychiatrie. De conferentie vindt plaats in Psychiatrisch Centrum Joris, Sint Jorisweg 2, Delft, op vrijdag 17 maart a.s. van 10.00 uur tot 16.30 uur.
's Ochtends houdt prof.dr A. van Danzig een inleiding over het christelijke en psychoanalytische mensbeeld, en vertelt drs A. van Rhijn over het mensbeeld in contextueel perspectief. 's Middags presenteren geestelijk verzorgers uit zes verschillende levensbeschouwelijke tradities een casus uit hun praktijk. De geestelijk verzorgers zijn alle werkzaam in de psychiatrie. Centraal in hun bespreking staat het mensbeeld van de cliënt en hoe daarmee omgegaan wordt in de begeleiding. De gespreksleiding van de dag is in handen van mevr. E. Berkhout-Dhont, hoofd dienst Geestelijke Verzorging in het AMC in Amsterdam
Voor meer informatie: Team Geestelijke Verzorging Psychiatrisch Centrum Joris, Sint Jorisweg 2, 2612 GA Delft. Tel.: 015-607607.

Benoeming bijzonder hoogleraar Universiteit voor Humanistiek

Tot bijzonder hoogleraar op het vakgebied Regionale Gezondheidszorg aan de Universiteit voor Humanistiek is benoemd de heer dr T. de Vries. Deze bijzondere leer-

stoel is gevestigd door de Stichting Paleia Kaltsa en zal gedurende een termijn van vijf jaar worden bekleed, met ingang van 1 januari 1995.
Professor de Vries (1940) is sinds 1986 directeur van de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid in Zuid-Holland, en sinds 1990 directeur van de Stichting Paleia Kaltsa, de onderzoeksstichting van de hiervoor genoemde raad. Sinds 1992 is De Vries tevens voorzitter van het landelijk overleg provinciale raden voor de volksgezondheid (coördinatie regionaal onderzoek gezondheidszorg).

Inaugurele rede A.H.M. van Iersel

De bijzonder hoogleraar 'Vraagstukken geestelijke verzorging bij de krijgsmacht', prof.dr A.H.M. (Fred) van Iersel, heeft 3 maart jl. zijn ambt aanvaard met het uitspreken van zijn inaugurele rede, getiteld: *'Dulce bellum inexpertis'. Een praktisch-theologische reflectie op zingeving en ethiek in de context van de krijgsmacht.*
De leerstoel werd op 1 september jl. ingesteld door het Ordinaat voor de Nederlandse Strijdkrachten en is gevestigd aan de Theologische Faculteit Tilburg. Het Militair Ordinaat beoogt met de instelling van de leerstoel een concretisering van zijn kwaliteitsbeleid ten aanzien van de geestelijke verzorging bij de krijgsmacht.
In zijn rede besprak Van Iersel de vraag in welke context de geestelijke verzorging zich bevindt. Hij maakte onderscheid tussen de indirecte context (de nationale en internationale politiek) en de handelingscontext (de krijgsmacht en de militair). Tevens maakte hij een analyse van de krijgsmacht als context voor de geestelijke verzorging, waarbij hij één aspect nader uitwerkte: de wijze waarop ethische thema's in relatie tot de krijgsmacht aan de orde zijn. Ethische vraagstukken worden in de context van de krijgsmacht veelal gethematiseerd met behulp van het begrip verantwoordelijkheid. Volgens Van Iersel heeft de krijgsmacht als organisatie baat bij de uitwerking van een meerdimensionaal begrip van verantwoordelijkheid, waarin een evenwicht gezocht zou moeten worden tussen een politiek, een juridisch, een management-theoretisch en een ethisch begrip van verantwoordelijkheid. Ook pleitte hij voor onderzoek naar de mogelijkheid van anticiperende aandacht voor ethische problematieken in de krijgsmacht, vergelijkbaar met ethische commissies in ziekenhuizen.

Recensies

Thomas Moore, *Zorg voor de ziel. Naar toewijding in het dagelijks leven* (vertaald door Vivian Franken), Servire, Cothen, 1993. ISBN 90-6325-439-3 (geb.). 319 pagina's. *f* 49,–.
Vertaling van: *Care of the soul. A guide for cultivating depth and sacredness in ordinary life.* Harper Collins, New York, 1992.

Met de vertaling van dit werk van Thomas Moore is er naar mijn idee een prachtig boek op de Nederlandse markt verschenen.
Na een voortijdig afgebroken opleiding tot het priesterschap, enige omzwervingen en een studie godsdienstwetenschappen, is Moore thans werkzaam als psychotherapeut. Hij heeft zich laten inspireren door denkbeelden uit de Renaissance (waar ook zijn voorliefde voor mythologie mee samenhangt), door Jung en door een nieuwe Amerikaanse psychologische benadering, 'archetypische psychologie' genaamd.

De inhoud van dit boek wordt treffend samengevat in de oorspronkelijke ondertitel: 'een gids bij het zoeken naar diepte en gewijdheid in het dagelijks leven'. Of, zoals Moore het elders in zijn boek verwoordt, "een gids die een filosofie biedt voor een leven vanuit de ziel en technieken om de problemen van alledag te ondervangen zonder naar volmaaktheid of verlossing te streven." (p. 10)
Volgens Moore kennen wij de ziel in onze huidige tijd alleen nog maar in de vorm van klachten (zoals verslavingen, gewelddadigheid, leegte, zinloosheid, vage depressiviteit of honger naar spiritualiteit), doordat we niet in de ziel geloven. Haar geschenken (voldoening in het werk, persoonlijke macht en verlichting van symptomen) zijn ongrijpbaar geworden. Hetgeen wordt onderdrukt komt nog slechts als symptomatisch tevoorschijn. Moore vraagt op grond van deze cultuurkritiek opnieuw aandacht voor het denkbeeld van een op de ziel geconcentreerde wereld. Evenals de bekende humanist van weleer staat ook hem dus een utopie voor ogen: die van de zorg voor de ziel. Wat betekent dit?
Over de ziel, waarvan het volgens Moore onmogelijk is een exacte definitie te geven, zegt hij dat de traditie ons leert dat ze zich halverwege begrijpen en niet-bewustzijn bevindt en dat ze zich noch van de geest noch van het lichaam bedient, maar van de verbeelding. Zij is niet het ego. De ziel bestaat ook buiten de persoonlijke omstandigheden als de eindeloze diepte van een mens of een samenleving.
De betekenis van zorg voor de ziel ligt in het observeren en respecteren van wat de ziel aanbiedt. Met opzet spreekt hij van zorg en niet van genezing. Het gaat hem er niet om symptomen te verwijderen, maar er daarentegen volgens het homeopathische principe juist in mee te gaan en te luisteren naar de boodschap die de ziel te vertellen heeft.
Aangezien de ziel gevoed wordt door spiritualiteit, impliceert dit vergezellen van de ziel voor hem een religieuze gevoeligheid. Moore wil daarom geen on-

derscheid maken tussen psychotherapie en religie. Hij wil, zoal hij zegt, de psychotherapie hervormen door een religieuze traditie te herstellen.
Overigens gaat het hem bij zorg voor de ziel niet alleen om het individuele niveau, bijvoorbeeld door een betere bewustwording van onze dromen, maar ook om het collectieve niveau door een betere ecologische zorg voor de wereld.

De waarde van dit werk ligt voor mij op diverse terreinen. Om te beginnen is het een mooie uitgave, die uitnodigt tot een toegewijde lezing van het boek.
Wat de inhoud betreft, vind ik dat hij een belangrijk tegenwicht geeft aan een bepaalde cultuur die voor mij ook hier in de geestelijke gezondheidszorg voelbaar is. Over zijn opvatting van zorg schrijft Moore: "Genezen, repareren, veranderen, aanpassen en gezond maken hebben er niets mee te maken, evenmin als volmaaktheid of zelfs verbetering. Er wordt niet gestreefd naar een ideaal, zorgeloos bestaan in de toekomst." (p. 13) Hem staat daarentegen een streven voor ogen naar zelfkennis en zelfaanvaarding, ook waar het aspecten van onze persoonlijkheid betreft die we snel geneigd zijn te veroordelen. Geen gerichtheid op conformisme, maar op uniciteit of zelfs regelrechte excentriciteit.
Depressiviteit bijvoorbeeld (voor hem 'een bezoeking van Saturnus') ziet hij als een geldige manier van zijn. Van haar duistere kanten, zoals het besef dat de tijd verstrijkt en dat leven lijden betekent, kunnen we leren door ze te aanvaarden als aspecten van de persoonlijkheid. Hij begrijpt het verzet tegen depressie wel en erkent ook dat het tot een slopende ziekte kan worden, maar voor hem blijft het een stemming die ons kan vertellen welke hoedanigheden de ziel nodig blijkt te hebben.
Deze benadering spreekt mij bijzonder aan als een in mijn ogen wijze en daarmee inspirerende verhouding tot de condities van ons menselijk bestaan. Het lijden mag er zijn en krijgt zelfs een zinnige plaats toegekend, wat ik (paradoxaal genoeg!) een verademing vind. Moore wijst een andere weg dan die der verwijdering en zoekt deze in verbeelding, kunst en poëzie, spiritualiteit en een gewijde manier van leven.
Ten slotte, en zeker niet in de laatste plaats, zie ik de waarde van dit boek in de persoonlijke stijl van schrijven. De auteur schrijft naar mijn idee als een warm en betrokken mens, die zich in eerste instantie laat inspireren door eigen normen en door een eigen filosofie. Zeker wanneer het gaat om zorg voor een ander, vind ik een dergelijke eigenheid zeer sympathiek en vertrouwenwekkend.
Toch zou ik ook wel enige kanttekeningen willen plaatsen. Terwijl het betoog mijns inziens een normatief karakter heeft, presenteert Moore zijn visie als zou het om objectieve feiten gaan. Afgezien van het onontkoombare gegeven dat zijn inzichten niet volstrekt helder en theoretisch te expliciteren zijn, want daar gaat het hem ook niet om, geeft die presentatie het werk in mijn ogen een te stellig karakter. In combinatie met de juichende toon van het geheel riep dit bij mij wel eens wat scepsis op.
Zo komt de zorg voor de ziel in Moore's beschrijving haast tevoorschijn als zaligmakend. Dan wel niet in traditioneel-christelijke zin, maar in de zin die hij eraan geeft. Hij spreekt van de diepe voldoening en vreugde die we eraan zouden beleven, al zou die zorg dan niet wegvoeren van de schaduw en de dood. Komt hier dan niet toch weer het 'ideale, zorgeloze bestaan' binnensluipen als resultaat van de zorg voor de ziel, een streven waar

hij naar eigen zeggen nu juist vanaf wilde? Een dergelijke tegenstrijdigheid zag ik ook in de houding die Moore, blijkens de beschrijvingen van de casussen, als therapeut vertoont in zijn praktijk. De zorg voor de ziel zou afvoeren van begrip en rationaliteit naar de verbeelding en het goddelijk mysterie. Zelf echter noemt hij daarentegen, om maar een voorbeeld te geven, het dromen van studenten over oude kelders "niet verrassend, gezien het feit dat het academisch leven zo apollinisch is, een zaak van de bovenwereld en de ivoren toren, het beeld bij uitstek voor al onze pogingen tot het verkrijgen van inzicht." (p. 305) Toch een duiding die ook weer getuigt van rationeel begrip!
Ten slotte noemt Moore de zorg voor de ziel niet psychologisch in de gebruikelijke zin van het woord, doordat zij zich niet concentreert op de persoonlijkheid of relaties. Inderdaad is de afwezigheid van een dergelijk accent opvallend afwezig in de casussen die naar voren komen in het boek. Dit kon bij mij soms haast de indruk wekken van een soort escapisme. We zullen het in het dagelijks leven nu eenmaal toch met ons zelf, ons 'ego', moeten doen en met de concrete mensen om ons heen... Maar uiteindelijk won mijn sympathie voor de in mijn ogen wijze strekking van dit werk het toch steeds weer van mijn reserves. Ik kan het werk dan ook ten zeerste aanbevelen bij een ieder die geïnteresseerd is in het 'zieleleven' van de mens en zoekt naar een benadering die ruimte biedt aan het eigene van het menszijn in het algemeen en dat van elk individu in het bijzonder. Voor (humanistisch) geestelijk werkers biedt het bovendien nog eens een stimulerende uitdaging om na te denken over het (vermeende?) onderscheid tussen geestelijk werk en psychotherapie.

Brecht Molenaar

Mariet van Zanten-van Hattum, *Leren omgaan met zingevingsvragen*, Ambo, Baarn, 1994. ISBN 90-263-1354-3. 136 pagina's. *f* 24,90.

Dit boekje geeft een inleiding in de psychologie van zingevingsvragen, gericht op de omgang met zingevingsvraagstukken in de praktijk van (vrijwillige) hulpverlening en onderwijs. Doel is het leren (h)erkennen en analyseren van zingevingsvragen bij cliënten en het aangeven van aandachtspunten ten behoeve van de evaluatie van geestelijke begeleiding door professionals.

Zingevingsvragen krijgen vooral vorm in indirect gestelde vragen door cliënten. Het gaat om de (zingevings-)vraag achter de vraag, aldus van Zanten-van Hattum. Cliënten hebben behoefte aan inzicht in de functie en betekenis van bepaalde levenservaringen of gebeurtenissen (ongeluk, overlijden, verlies, pijn etc.) in hun eigen bestaan. Dergelijke vragen worden verhuld geuit in dromen, wanen of lichamelijke klachten omdat ze (nog) onbewust leven (in dromen), omdat ze te overweldigend zijn om te hanteren of omdat ze gevoelig liggen.
Als zingevingsvragen de plaats van ervaringen of gebeurtenissen in iemands levensverhaal (thuis, werk, relaties) bevragen, dan zal een professional contact moeten maken met het zingevingssysteem van cliënten. Dit systeem stelt cliënten in staat om te overleven, of anders gezegd: om ordening, zin en richting te geven aan het eigen leven op persoonlijk, relationeel en transcendentaal (bestaansoverstijgend) niveau.
Het zingevingssysteem – het geheel van waarden, normen, opvattingen en leerervaringen van een *individu* – is de bril waardoor iemand het leven bekijkt, zo

stelt van Zanten-van Hattum. De waarden van het zingevingssysteem zijn geworteld in een levensbeschouwing. De levensbeschouwing verwijst naar *collectieve* zingevingsbronnen van mensen in een samenleving (een al dan niet bovennatuurlijk geïnspireerde moraal). Deze zingevingsbronnen zijn gelegen in de mythen, de riten of rituelen en de moraal. De levensbeschouwing geeft houvast in horizontale en verticale zin. Op het horizontale niveau wordt de wederzijdse verbondenheid tussen mensen bevestigd; op verticaal niveau de relatie met de allesomvattende, diepere zin van ons bestaan. Het is volgens de auteur van belang dat geestelijk verzorgers het eigen zingevingssysteem (voldoende) hebben ontwikkeld om deskundig om te kunnen gaan met 'breuken' respectievelijk 'veranderingen' in het zingevingssysteem van cliënten.
Geestelijk verzorgers zijn bij uitstek getraind op het gebied van de 'instrumenten' van de levensbeschouwing (mythen/riten/moraal) en daardoor in staat om cliënten te leren omgaan met zingevingsvragen. Hun kracht ligt dus in hun deskundigheid om 1) cliënten contact te laten maken met hun zingevingssysteem, 2) ontwikkeling van hun zingeving te stimuleren en 3) op basis van 1) en 2) de cliënten terzijde te staan bij het duiden van positieve en negatieve gebeurtenissen in hun leven. De evaluatie van geestelijke zorg wordt afgeleid uit de effecten op deze drie aandachtsvelden (een leerproces).

De grote kracht van *Leren omgaan met zingevingsvragen* ligt mijns inziens in het gegeven dat van Zanten-van Hattum de complexe problematiek van zingeving op heldere wijze uiteenrafelt. De didactische kwaliteit is hoog. Daardoor leent deze publikatie zich goed voor onderwijs, trainingen en cursussen door of voor iedereen die zich al dan niet beroepshalve bezig houdt met geestelijke verzorging. Humanistisch raadslieden zouden het bijvoorbeeld kunnen gebruiken als opstapje voor de introductie van hun raadswerk binnen de eigen organisatie.
Het is jammer dat van Zanten-van Hattum bij de vormgeving van de geboden informatie zich primair heeft laten leiden door onderwijsdoeleinden (lessenplan). Daardoor mis je bij intensief gebruik een literatuurlijst, trefwoordenregister en biografie.
De inhoud van de professionele kwaliteit van geestelijk verzorgers/raadslieden komt er naar mijn mening ietwat bekaaid af: precies één bladzijde is gewijd aan de rol van de geestelijke verzorger! De auteur benoemt weliswaar hun deskundigheid, maar draagt weinig materiaal aan voor een effect-evaluatie van hun functioneren. Het boekje zou aan waarde winnen indien er meer aandacht zou zijn besteed aan de vraag hoe die deskundigheid nu precies werkzaam is in de praktijk van de geestelijke zorg. Daarvoor is het nodig om case-materiaal van geestelijke verzorging aan te bieden; aangevuld met beschrijvingen van de methoden die raadslieden hanteren bij het contact maken en het herstellen van 'breuken' met/in zingevingsbelevingen van hun cliënten. Misschien iets voor een herziene druk?

Ina van Zanten

Sylvain de Bleeckere (red.), *Zin in Beeld. Identiteit en zingeving in hedendaagse films*, Gooi- en Sticht, Thomas More College Baarn, 1992. ISBN 90-304-0682-8. 132 pagina's.

Filmische levensverhalen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de innerlijke emancipatie van de toeschouwer. In het donker en de veilige omhulling van de bioscoopzaal speelt zich tussen de toeschouwer en de hoofdpersoon een proces van (selectieve) herkenning en identificatie af met de levensthema's van de hoofdpersonen op het witte doek. Dit kan een vertrekpunt vormen voor verdere ontwikkeling van de levenskijk.
De bundel *Zin in beeld* benadrukt het belang van 'beeldcultuur'. Deze cultuur verandert onze vanouds sterk verbaal georiënteerde levenshouding. Filmische levensverhalen functioneren niet alleen als afleiding of ontspanning maar ook als bronnen van betekenis en zingeving.
De bundel begint met een theoretische beschouwing over de psychologische en filosofische mogelijkheden van innerlijke groei via het filmbeeld. Er wordt – ook filmtechnisch – verduidelijkt hoe films het zoeken naar zin in onze cultuur in beeld brengen. Het vraagt heel wat filmkunstenaarschap om dit zodanig te doen dat de toeschouwer zich hiermee kan identificeren. Een goed filmisch verhaal doet een appèl op het hele scala van menselijke vermogens. Zowel de emotioneel- affectieve, intutieve als de rationele, logische vermogens van de spelers en de toeschouwers worden geactiveerd. De filmbeelden prikkelen de eigen ervaring en herinnering en wekken (archetypische) beelden, gevoelens en verlangens tot leven. Ervaringen die niet altijd te verbaliseren zijn. Deze beelden ondermijnen het eeuwenoude westers cultuurparadigma van het abstract, rationeel en logisch denken, zo meent Sylvain de Bleeckere: "Zij weerspiegelen een zinnelijke betrokkenheid op de concrete levenswerkelijkheid. Een immanente 'vrouwelijke' kwaliteit."

Dan volgt een bespreking van een viertal films: De Poolse film *Decaloog I* van Krzystof Kieslowki, *Thérèse* van Alain Cavalier, *Je vous salue, Marie* van Jean Luc Godard, en *Bagdad Café* (Out of Rosenheim) van Percy Adlon.
De besproken films brengen ieder een identiteitscrisis in beeld. Door de opbouw van de scenario's en het verloop van het script doorleven de hoofdpersonen een identiteitscrisis.
Het levensverhaal van de toeschouwer wordt geactiveerd door confrontatie met het levensverhaal van de hoofdrolspelers op het witte doek. Deze verbeelde personages zijn onaf en fragmentarisch, maar wel concreet. De toeschouwer herkent (deels) de situatie en kan zich hierin inleven. Tegelijkertijd is er een grote afstand tussen het witte doek en het werkelijke leven van de toeschouwer. Veel vragen hoeven niet gesteld te worden. Deze onafheid maakt het de toeschouwer mogelijk zijn eigen verhaal en levensvisie te verbinden met het filmverhaal. Voor de zich openstellende, kwetsbare toeschouwer die bereid is de beelden serieus te nemen en de betekenis van de geprojecteerde levensverhalen voor zichzelf te doorgronden, openbaart de film haar zin, haar spirituele, levensbeschouwelijke en/of politieke waarde. Een grondhouding die voorwaarde is voor alle vormen van innerlijke ontwikkeling.
De toeschouwer kan zowel psychologisch als filosofisch/levensbeschouwelijk baat hebben bij films voor zijn of haar innerlijke ontwikkeling. Psychologisch omdat

de hoofdrolspeler juist datgene personifieert en doet wat voor de toeschouwer onbereikbaar is. Dat leidt tot gratificatie van verlangens en deregulering van frustratie en agressie. Filosofisch/levensbeschouwelijk omdat de verschillende films de waarde van 'oude' zingevingskaders 'im Frage' stelt. De motieven en doelstellingen van de regisseurs en cameramensen, die zich verhullen in filmische beelden, spelen hierbij een doorslaggevende rol.
Zo ondergraaft Godard in de film *Je vous salue, Marie* het moderne en christelijke wereldbeeld. Hij giet de christelijke mythe van de 'Onbevlekte Ontvangenis' in een moderne verhaalvorm. Godard wil hiermee verduidelijken dat deze mythe ook heden ten dage nog geldig is. Het ontstaan van 'leven' en het ontwikkelen van relaties wortelt altijd in een bestaansdimensie die ontsnapt aan wetenschap en filosofie. Hij maakt duidelijk dat existentiële vragen en thema's wortelen in een oorsprong van archetypische, magisch/mythische beelden, wensen, verlangens, angst en onvrede. Ze kunnen niet bewezen, noch geverifieerd worden, maar zijn wel reëel beleef- en ervaarbaar.

Filmbeelden activeren (eeuwen)oude emotionele beeldsporen, die in ons geheugen 'gegrift' zijn, aldus De Bleeckere: beelden 'spreken'. Ze genereren betekenissen. Beelden zijn niet onzegbaar, onuitspreekbaar of onbeschrijfelijk. We moeten leren de beelden vanuit ons zelf te interpreteren en te begrijpen. Hier is volgens De Bleeckere kritisch 'kijkvernünft' voor nodig. Het beeld heeft een meerwaarde, een magische werking, die verder gaat dan woorden en die verschillende betekenissen tegelijk kan oproepen. Er is niet één waarheid. DE zin kan niet worden gedefinieerd middels begrippen, eenvoudige regels of dogma's. Al kijkend voltrekt zich in ons een transformatie. We beleven de transformatie van de hoofdrolspeler en brengen die voor ons zelf tot expressie.

In de besproken films is steeds sprake van een crisis door een insnijdende gebeurtenis, die leidt tot het falen van het tot dan toe gehanteerde zingevingssysteem. In het leven van de hoofdpersoon dringt een flard door vanuit een andere werkelijkheidsdimensie. Die leidt in eerste instantie tot identiteitsverlies. De toeschouwer wordt uitgenodigd dit identiteitsverlies mee te beleven en voor zichzelf te interpreteren. In de film *Bagdad Café* voltrekt dit transformatieproces zich innerlijk en relationeel tussen twee vrouwen. Ondanks de grote verschillen in cultuur en ras sluiten ze vriendschap met elkaar. Er worden existentiële keuzes gemaakt die gericht zijn op het vergroten van de eigenwaarde. Deze eigenwaarde maakt ruimte voor een vrije zone van zinbeleving en creativiteit.

Ook de auteurs recenseren de films vanuit hun eigen referentiekader. Dat maakt het lezen van deze bundel aantrekkelijk. Zij vullen voor zichzelf die vrije zone van 'zin-in-beeld' in. Daarbij gaat het niet om DE waarheid of DE religie. Juist de mogelijkheid – van ieder – om uitdrukking en betekenis te geven aan de eigen zin-ervaring wordt benadrukt.
Deze bundel reikt een interessante zienswijze aan op de bijdrage die speelfilms kunnen hebben aan innerlijke emancipatie: de ontwikkeling van een persoonlijke visie op de werkelijkheid van het leven.

Ina Brouwer

Signalementen

Rekenschap (december 1994) – Beslissingen rond het levenseinde: de marges van de twijfel. 41e Jrg./nr. 4.

Het laatste nummer van 1994 van *Rekenschap* is geheel gewijd aan de euthanasieproblematiek, meer in het bijzonder de vraag onder welke voorwaarden en omstandigheden hulp bij zelfdoding moreel aanvaardbaar is.
Gert van Dijk schrijft in het Ten geleide: "De meeste mensen in Nederland beschouwen tegenwoordig euthanasie en hulp bij zelfdoding onder bepaalde omstandigheden als een moreel aanvaardbare mogelijkheid. Over wanneer deze omstandigheden zich voordoen zijn de meningen echter verdeeld. Dat euthanasie bij een terminale aidspatiënt gerechtvaardigd is, zal op niet veel weerstand meer stuiten. Moeilijker wordt het echter als het gaat om depressieve mensen, psychiatrische patiënten, of ouderen." (p. 194).
De benadering van de ethanasieproblematiek in de meeste artikelen in dit nummer van *Rekenschap* onderscheidt zich weinig van de gangbare individualiserende benadering, waarin de nadruk wordt gelegd op de positie en de rechten van het individu (of dat nu de adspirant-zelfmoordenaar of de hulpverlener is) en het 'maatschappelijke' aspect praktisch geheel ontbreekt. Men mag in ons land wat betreft het denken over euthanasie dan wel een stuk verder zijn dan in de meeste andere landen, maar blijkbaar is men nog steeds bezig zich los te maken van de traditionele, confessionele moraal. In een maatschappij waarin ondanks ontwikkelingen in de tegenovergestelde richting, steeds hogere produktiviteits- en rendementseisen worden gesteld, ook aan individuen, is een verdere liberalisering van euthanasie voor wat betreft lijden dat niet veroorzaakt wordt door somatische ziekten natuurlijk een linke aangelegenheid. Dat mensen die zich nutteloos of (te) oud voelen zonder problemen hulp bij zelfdoding zouden moeten krijgen is mooi, maar is dat 'zich nutteloos of (te) oud voelen' alleen hùn probleem? (FB)

Medisch Contact, Jrg. 50/nr. 4, 27 januari 1995.

In het 4e nummer van het lopende jaargang van *Medisch Contact* vinden we twee artikelen die betrekking hebben op de nieuwe wetgeving rond de geestelijke verzorging, waaraan in het vorige nummer van *Praktische Humanistiek* uitgebreid aandacht is besteed.
Marijke Prins en Douwe van Houten gaan in op de relatie tussen het voorstel Kwaliteitswet Zorginstellingen en het voorstel van de Wet Geestelijke Verzorging, onder de titel: 'Immateriële zorg als kwaliteitseis'. In de Wet Geestelijke Verzorging staat aangegeven dat geestelijke verzorging een integraal onderdeel van de zorg behoort te zijn. Dat neemt niet weg dat het kabinet het heeft gepresteerd de geestelijke verzorging, de immateriële dimensie van de zorg, buiten de Kwaliteitswet Zorginstellingen te laten/houden en onder te brengen in een aparte wet en wel om vooral pragmatische redenen. Te

gek voor woorden eigenlijk. Maar, zo stellen Prins en Van Houten, beter iets dan niets: "De rol van geestelijke verzorging als professionele activiteit moet nadrukkelijk en expliciet worden opgenomen in de Kwaliteitswet. Zo niet, dan is het wenselijk dat er een Wet geestelijke verzorging blijft bestaan." (p. 127)
In hetzelfde nummer van *Medisch Contact* vinden we het artikel 'Geestelijke verzorging onmisbaar in de gezondheidszorg. Wat Geestelijk verzorgers te bieden hebben', van Henk Veltkamp. Geestelijke verzorging is een aanbod vanuit de instelling voor alle patiënten, ongeacht hun geloofs- of levensovertuiging, en geestelijke verzorging levert vanuit een eigen deskundigheid een bijdrage aan het integrale zorgproces (p. 123). Veltkamp vraagt zich af of het voldoende is dat een instelling, conform de Wet Geestelijke Verzorging, zodanige maatregelen treft dat er geestelijke verzorging op afroep-basis beschikbaar is. Hij vindt van niet: "De helft van onze gesprekken blijkt voort te komen uit initiatieven die wij zelf nemen. Juist deze gesprekken blijken de patiënten vaak als uitermate zinvol en belangrijk te hebben ervaren. Waarom vroegen ze er dan niet om? Daar zijn verschillende redenen voor. Een mens vraagt niet zo gemakkelijk om aandacht, als het om iets anders gaat dan een medisch of praktisch probleem. Verder weten patiënten (net als artsen) vaak niet wat geestelijk verzorgers te bieden hebben." (p. 124) Dit laatste lijkt wat moeilijk te rijmen met een constatering enkele alinea's eerder: "Dat instellingen voor gezondheidszorg als onderdeel van hun totale zorgpakket ook geestelijke verzorging aanbieden, is in Nederland een vanzelfsprekendheid geworden." Doch hiermee wordt feitelijk een centraal probleem van de geestelijke verzorging bloot gelegd, namelijk dat de aanwezigheid dan wel een vanzelfsprekendheid is, maar dat de identiteit vaak onduidelijk blijft. (FB)

Kontaktblad Federatie VPW Nederland, nr. 94/4.

In nr. 94/4 van het *Kontaktblad* van de beroepsvereniging van R.K. pastores veel aandacht voor het professionaliseringsproject van de VPW. Nico Bulter doet in het redactioneel melding van het project 'Professionalisering 1995'. Het nummer bevat ook een interview met Henk van Breukelen, voorzitter van de Federatie VPW Nederland. Van Breukelen pleit onder andere voor een platform van alle organisaties die te maken hebben met R.K.-pastores, mede vanuit het idee dat de vraag omtrent de identiteit van het beroep, zoals die met name in de instellingen (gezondheidszorg, justitie) wordt gesteld, alleen zinvol ter hand genomen kan worden door de beroepsgroep in de meest brede zin van het woord. Wat de toekomst van de VPW als beroepsorganisatie betreft, stelt Van Breukelen: "We willen allen onderbrengen onder één paraplu en we zien voor de toekomst een tweevoudig lidmaatschap van zowel hen die de VPW alleen nodig hebben als beroepsvereniging en zij die haar bovendien als belangenbehartiger zien." (p. 3) Een idee voor een beroepsvereniging van humanistisch raadslieden? (FB)

Ko Burger (red.), Wat is er zo goed aan levensbeschouwing? (Geestelijk werk cahiers 4). Interior, Ermelo.
ISBN 90-74322-07-7. 44 pagina's. *f* 15,–.

25 november jl. vond de studiedag 'Professioneel geestelijk werk: nu of nooit?' plaats, georganiseerd door de Vereniging van Geestelijk Werkers 'Albert Camus' in oprichting. Elders in dit nummer van *Praktische Humanistiek* vindt u een uitgebreid verslag van deze studiedag. *Wat is er zo goed aan levensbeschouwing?* bevat de teksten van de meeste inleidingen die tijdens deze studiedag zijn gehouden, alsmede nadere informatie over 'Albert Camus'. De VGW 'Albert Camus' i.o. is een platform van professionele geestelijk verzorgers, vormingswerkers, counselers, docenten en opvoeders voor wie de levensbeschouwing centraal staat in het werk. Als niet-denominatiegebonden vereniging is 'Albert Camus' vooral gericht op het opbouwen van een professioneel netwerk en op het stimuleren van de onderlinge contacten. Vooralsnog is het niet de bedoeling dat 'Albert Camus' een beroepsvereniging wordt.
Wat is er zo goed aan levensbeschouwing? is te bestellen door overmaking van *f* 15,– op giro 6729318 t.n.v. VGW Albert Camus i.o., Ermelo.

(ingezonden mededeling)

NOG STEEDS VERKRIJGBAAR

Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe?

Een gezamenlijke uitgave van **Praktische Humanistiek** *en de Diensten humanistisch geestelijke verzorging in de gezondheids- en ouderenzorg*

Naar aanleiding van het 25-jarig jubileum van de diensten ZVB, organiseerde het Humanistisch Verbond 10 juni jl. een symposium: *Geestelijke verzorging, noodzaak of luxe?* Met dit symposium is getracht de aandacht te vestigen op het belang van geestelijke verzorging, in een tijd dat het debat in de zorgsector wordt beheersd door bezuinigingen, reorganisaties en nieuwe medische technologieën. Op het symposium is ook ingegaan op het nieuwe wetsvoorstel geestelijke verzorging, dat in voorbereiding is.

Sprekers tijdens het symposium waren dr P.B. Cliteur, algemeen voorzitter van het HV, dr H.A.E. Zwart, directeur van het Centrum voor Ethiek van de Katholieke Universiteit Nijmegen en ir A.P.M. Bersee, hoofd hoofdafdeling Consumentenbeleid en beroepen van het Ministerie van WVC. Tevens vonden er twee debatten plaats: 'Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe?' en 'Humanisme en privatisering van normen en waarden'.
Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe? bevat de tekst van de drie lezingen, alsmede verslagen van de twee debatten. Prijs: *f* 15,– (incl. porto)

Geestelijke verzorging: noodzaak of luxe? is te bestellen door overmaking van *f* 15,– op giro 6240747, t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Kaatsheuvel, onder vermelding van "GV symposium uitgave".

(ingezonden mededeling)

PRAKTISCHE HUMANISTIEK

tijdschrift voor geestelijk werk

Redactieadres: Postbus 470, 3500 AL Utrecht. Telefoon (030) 390100

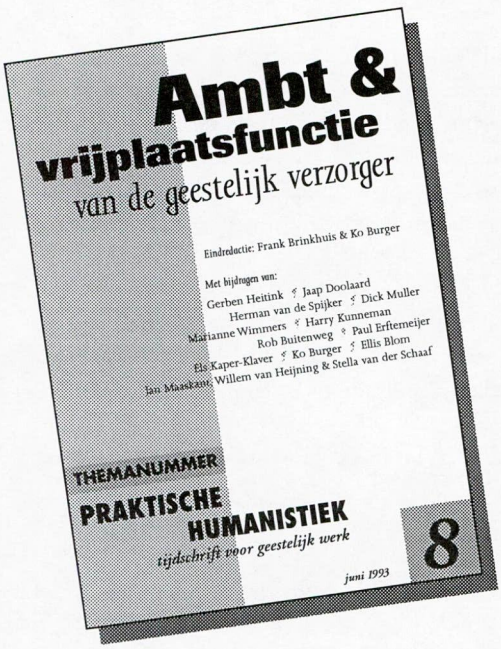

Als u zich nu op *Praktische Humanistiek* abonneert, ontvangt u dit dubbelnummer *gratis* bij uw eerste jaarabonnement!

Praktische Humanistiek maakt werk van geestelijke verzorging, is de leus waaronder dit tijdschrift in 1991 van start ging.

Voor elke professional die zich met geestelijke verzorging bezig houdt is *Praktische Humanistiek* een onmisbare informatiebron met artikelen, netwerknieuws, boekbesprekingen en belangrijke adressen en data.

Richtlijnen voor auteurs

Tijdschrift Praktische Humanistiek

1. Artikelen of andere bijdragen die voor publikatie worden aangeboden dienen te worden gezonden naar het redactiesecretariaat: Postbus 470, 3500 AL Utrecht.

2. De redactie gaat ervan uit dat de bijdrage en de essentie van de inhoud niet reeds elders is gepubliceerd of ter publikatie is aangeboden. Tevens gaat de redactie ervan uit dat mede- auteurs akkoord gaan met eventuele publikatie.

3. Na ontvangst van de bijdrage stuurt het redactiesecretariaat een bericht naar het correspondentieadres.

4. Bijdragen worden in beginsel door de kernredactie en in tweede instantie door de complete redactie beoordeeld. Vervolgens verneemt de auteur of en op welke termijn de bijdrage (eventueel na kleine aanpassingen) kan worden geplaatst, dan wel bijstelling en/of herziening behoeft en zo ja op welke punten.

5. Bij plaatsing dient de (aangepaste) bijdrage op floppy/schijf (in WP of ASCII) te worden aangeleverd, vergezeld van een *identieke* uitdraai op papier. Alleen indien de auteur niet beschikt over een PC/ tekstverwerker wordt hierop een uitzondering gemaakt.

6. Bijdragen dienen gericht te zijn tot een goed geschoold lezerspubliek van vakgenoten en niet- vakgenoten. Jargon dient derhalve vermeden te worden.

7. De tekst dient te zijn geschreven in de voorkeurspelling, volgens de 'Herziene Woordenlijst Nederlandse Taal' (het 'Groene boekje').

8. Vermijd afkortingen. Namen van instellingen, organisaties etc. worden de eerste keer voluit geschreven, gevolg door de afkorting tussen haakjes. Daarna kan met de afkorting worden volstaan.

9. Typ of print het manuscript op A4 formaat, met links een ruime marge. Regelafstand 1½ .

10. Het manuscript (inclusief eventuele noten, literatuurverwijzingen en literatuurlijst) heeft een lengte van maximaal 5000 woorden, tenzij door de redactie nadrukkelijk anders wordt overeengekomen met de auteur(s).

11. De bijdrage dient te zijn voorzien van een titelpagina waarop wordt vermeld:
    - de titel van het artikel (kernachtig);
    - eventueel een ondertitel (maximaal 60 lettertekens);
    - voornaam en/of voorletter(s) plus achternaam van de auteur(s);
    - functie, naam van de instelling waar de auteur(s) werkzaam is/zijn;
    - eventueel een korte vermelding van de huidige activiteiten.

12. Voeg na de titelpagina een pagina in met een korte samenvatting van het artikel (max. 100 woorden).

13. Verdeel de tekst van het artikel in paragrafen. Voorzie elke paragraaf van een duidelijk kopje en elke eventuele subparagraaf van een tussenkopje. Dit bevor

dert de leesbaarheid van de bijdrage. Alleen witregels gebruiken indien werkelijk een afscheiding tussen twee tekstgedeelten moet worden gemaakt.

14. Literatuurverwijzingen in de tekst: haakje openen, auteursnaam zonder voorletter (bij meerdere auteurs van een titel alleen de eerste vermelden, gevolgd door e.a.), komma, jaar van publikatie, haakje sluiten. Voorbeeld: (Wittgenstein, 1888). Bij citaten dient ook de pagina vermeld te worden. Voorbeeld: (Yalom, 1975:352).

15. Wees zuinig met noten. Indien een noot noodzakelijk is, plaats de noot aan het einde van het artikel met in de tekst een cijferverwijzing.

16. Literatuur waarnaar in het artikel wordt verwezen, dient aan het einde van het artikel, na de noten in een aparte lijst in alfabetische volgorde te worden opgenomen. De lijst mag uit maximaal 15 titels bestaan. De titels dienen als in volgende voorbeelden te worden weergegeven:

Tijdschriften artikelen:
Groot, K.V. de, 'Het beroepsperspectief van humanistisch geestelijk werkers in de ambulante sector', in: *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid*, 1986, nr.2, p. 66- 81.
Artikelen in bundels:
Carr, Arthur C. & Barrett, Benjamin T., 'Freuds Interpretation of Dreams Revisited', in: Sullivan, Tim (Ed.), *Psychotherapy in the next Century*, Hogarth Press, New York, 1990, p. 135- 83.
Monografieën:
Hoekstra, P.J.M., *Middeleeuws humanisme in de Lage Landen*, Kok, Kampen, 1975.

17. Het auteursrecht van de bijdrage berust bij de auteur(s). Na publikatie ontvangt de auteur drie gratis exemplaren van het nummer waarin zijn/haar artikel is opgenomen.